

**A II. VILÁGHÁBORÚ KÖVETKEZMÉNYE A MAGYAR NEMZETI
MŰKINCSSÁLLOMÁNYRA, A KÖZ- ÉS MAGÁNGYŰJTEMÉNYEKBŐL
ELHURCOLT MŰVÉSZETI ALKOTÁSOK ÜGYEINEK
MINISZTERI BIZOTTSÁGA TEVÉKENYSÉGE
(1. RÉSZ)***

A második világháború rendkívüli ember- és vagyoneszteséget okozott az országban, melynek részét képezte a hazai műtárgyállomány szétszóródása is. Az egyes darabok sorsának felderítése a dr. Jeszenszky Sándor¹ vezette miniszteri bizottság feladata volt. Tanulmányomban Jeszenszky főbb tevékenységének ismertetésével áldozatos munkájának kívánok emléket állítani. Történetünk, tehát ennek a műkincs-feltáró kutatásnak állam által kezdeményezett megindítása a magyar kormány 1946. július 10-én kelt 7880/1946. M. E. sz. rendeletével² kezdődik, amellyel az állam minden természetes és jogi személyt kötelezett a nyilasok vagy németek által nyugatra hurcolt vagyontárgyak³ bejelentésére. Ezáltal, illetve az egyéb módon beérkezett adatok ismeretének birtokában egy, a feladatra alkalmas, megfelelő személynek felelősséggel kellett cselekednie. A páratlanul fontos munkára az ezért tiszteletet érdemlő Jeszenszky Sándor vállalkozott.

*A Köz- és Magángyűjteményekből Elhurcolt Művészeti Alkotások Ügyeinek
Miniszteri Bizottsága felállítása*

Jeszenszky Sándor nyugalmazott minisztériumi osztályfőnök 1946. augusztus 10-én a következő sorokat intézte dr. Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszterhez: „A magán műgyűjteményekre és a párizsi kiállítás előkészítésére vonatkozó megtisztelő megbízatásom kapcsán igyekeztem tájékozódni annak a felbecsülhetetlen értékű nemzeti kincsnek a sorsáról, melyet a képzőművészeti köz- és magángyűjteményeink képviselnek. Sajnálattal kell megállapítanom, hogy a különböző leltárak, adatok, jelentések egységes szempontból feldolgozva, összeegyeztetve még nincsenek, a meglévő és hiányzó anyag felett biztos áttekintésünk még nincs. Ennek oka elsősorban, hogy az idevonatkozó ügyekkel körülbelül nyolc helyen foglalkoznak és hiányzik az a szerv, hol a beérkező adatok összefutnának, és amely egységes tájékoztatást, irányítást adna. A Szépművészeti Múzeum pedig jelenleg nem rendelkezik megfelelő helyiséggel, mely az anyag pontos számbavételéhez szükséges, különösen akkor nem, ha a Németországba hurcolt műkincsek visszaérkeznek.

* A tanulmány létrejöttéhez nyújtott segítségével köszönettel tartozom Mihály Máriának, Vígh Annamáriának, Giczi Zsoltnak és Berényiné Kovács Gyöngyinek.

¹ Jeszenszky Sándor (1886–1957) művészeti író, a Szinyei Merse Pál Társaság (1920–1949) alapító tagja, Vallás- és Közoktatásügyi minisztériumi (VKM) tisztviselő (1910-től), filmszínészeti iskolák felügyelője, valamint az iskolán kívüli népoktatásért felelős miniszteri tanácsos helyettese (1935-ig), miniszteri osztályfőnök (1943–1946), miniszteri biztos (1946–1949).

² *Magyar Közlöny*, 1946/155. sz. (1946. július 12.) 2. o.

³ *Bálint* 2013. 83–132., 367–408. o.

Eltekintve attól, hogy a közgyűjtemények anyagába nagy számban olyan műtárgyak keveredtek, melyeket önkényesen vettek el tulajdonosaiktól, vagy a Szépművészeti Múzeumban letétképp őriztettek és így ebből származóan kártérítési igények merülhetnek fel az állammal szemben, kötelességem rámutatni arra a felelősségre, mely az ügyben a magyar kormányt, elsősorban Miniszter Urat terheli, de ezenkívül terhel mindenkit aki ez ügyekben közreműködni hivatott. A meglévő és elég nagy számban sérült, valamint a Németországból visszavárt anyag, továbbá az eddigi megállapítások szerint hiányzó, vagy elpusztult műkincsek értéke nemcsak kulturális szempontból, hanem a műpiac árai szerint is, messze meghaladja mindazon magyar javak értékét, melyeket Németországba hurcoltak. Ez az érték idővel, a felelősséggel együtt csak növekedni fog, mert pótolhatatlan javakról van szó és az esetleg elkövetett mulasztásokat a műtörténelem fogja nyilván tartani. Ezért a legpontosabb adatfelvételre, jegyzőkönyvi és leltári megállapításokra van szükség, hogy magunkat a jövő előtt fedezhessük. Tulajdonképpen egy »sacco di Roma« szerű eseménnyel állunk szemben. Valószínű, hogy sok elveszett műtárgy fog a tulajdonjog 30 éves korhatárán belül felmerülni, melyekre nézve nekünk már előre gondoskodnunk kell megfelelő bizonyítékokról.

Ezért tisztelettel javaslom, hogy egy szervezet méltóztassék kijelölni, mely úgy a köz-, mint a magángyűjtemények képzőművészeti tárgyait (kép, szobor, grafika) számba venni és a hiányokat megállapítani lesz hivatott.⁴

A második világháború következtében elhurcolt, elveszett, vagy megsemmisült köz- és magántulajdonban lévő képzőművészeti alkotások számbavételére, annak céljából, hogy a beszerzett adatok alapján a tulajdonosok jogainak fenntartása és érvényesítése iránt a szükséges intézkedések megtehetőek legyenek, valamint a műtárgyak kutatása, illetve visszaszerzése megkönnyíttessék, továbbá a magyar nemzet műkincsállományának vesztesége megállapítható legyen, Keresztury a 4450/1945. M. E. sz. rendeletben⁵ foglalt felhatalmazása alapján 1947. január 3-án a 30/1947. V. K. M. sz. rendeletével felállította a Köz- és Magángyűjteményekből Elhurcolt Művészeti Alkotások Ügyeinek Miniszteri Biztosságát (továbbiakban: Jeszenszky-biztosság).⁶ Jeszenszkyt 1946. szeptember 21-én nevezték ki biztossá a 103 861/1946.VI. V.K. M. sz. rendelettel.⁷ Hivatala a rendeletnek megfelelően a Szépművészeti Múzeumban (SzM) kapott helyet.⁸ Az egyes műtárgyak,

⁴ MNL OL XIX-I-12 4. d. 23. dossz. Sz. n. Jeszenszky ny. min. of. (VKM) aláírás nélküli fogalmazványa a köz- és magángyűjtemények képzőművészeti tárgyait számba vevő szerv kijelölése tárgyában. 1946. augusztus 10. Keresztury Dezső (1904–1996) költő, prózaíró, irodalomtörténész, politikus, VKM miniszter (1945–1947).

⁵ Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 4450. M. E. sz. rendelete, egyes magángyűjtemények anyagának védelméről. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 79. (1945) 552–553. o.

⁶ MNL OL XIX-I-12 3. d. 10. dossz. Sz. n. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 30/1947.V.K.M. sz. rendelete az egyes magángyűjtemények védelméről szóló 4450/1945. M.E. sz. rendelet végrehajtása tárgyában. 1947. január 3.; MNL OL K 726. 57/1948. VKM 30/1947. sz. rend. az egyes magángyűjtemények védelméről szóló 4450/1945. M. E. sz. rendelet végrehajtása tárgyában. 1948. március 10.; *Magyar Közlöny*, 1947/4. sz. (1947. január 5.) 20. o.

⁷ MNL OL XIX-I-12 2. d. 423/1948. Jeszenszky jelentése dr. Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternek a Köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások ügyeinek miniszteri biztossága ügyköréről összefoglaló áttekintés tárgyában. 1948. december 10. Megtalálható még: MNL OL XIX-I-1-h 243. d. 210 448/1949. VKM VI/2. o.: Elhurcolt javak. 1949. január 10.

⁸ SzMI 247/1946. VKM-hez felterjesztés a „Köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások ügyeinek miniszteri biztossága” részére a Múzeumban kijelölt hivatali szobába egy cserépkályha felállítása tárgyában. 1946. november 15.

köztük az intézmény elhurcolt anyagának és kinti letétjeinek felkutatása során kapcsolatban állt annak tisztviselőivel.⁹

Jeszzenszky 1946. szeptember 30-án, majd 1947 januárjától ismételt levélben kérte a korábban összeírt, nemzeti szempontból jelentős magángyűjtemények tulajdonosait, továbbá az érintett közintézményeket és hivatalokat elveszett műtárgyaik bejelentésére. Voltak, akik írásbeli felhívás nélkül is megtették ezt.¹⁰ Dresdner Iván az általa tapasztaltak alapján külön levélben vetette fel, hogy a műkereskedőket és a restaurátorokat is kötelezzék a birtokukba került gyanús eredetű tételek bejelentését illetően. A biztos ezt megfontolandó, de „kétélyű dolognak” tartotta. Véleménye szerint egyrészt ez nagyobb mérvű zugforgalom kialakulását eredményezheti, másrészt az óvatosság a műkereskedőknek amúgy is érdekében áll, mert törvénytelenység esetén, ahogyan fogalmazott „űgyis első-sorban őket veszik elő”.¹¹ Jeszenszky a bejelentéseken szereplő műtárgyakat számbavételük után a készítő művész és a tulajdonos nevei szerint, a megadott kritériumok alapján (cím, nem, méret, anyag, ábrázolás, ismertetőjel, reprodukció) kartotéklapokra vezette, majd azokról kimutatásokat készített.¹² A tulajdonosok levelükben gyakran azt is feltűntették, hol lehetnek elveszett műtárgyaik. A biztos felkutatásuk érdekében a minisztertől számos alkalommal államrendőrségi nyomozó kirendelését kérte.¹³ Később hangsúlyozottan megismételte: „A magyar és külföldi hatóságok ama kívánságukat fejezték ki több ízben a vezetésem alatt álló miniszteri biztossággal folytatott tárgyalások alkalmával, hogy igyekezzünk megállapítani a Magyarországból elhurcolt vagy eltűnt műkincsek eltűnésének, illetve elhurcolásának körülményeit és azt, hogy miképpen s milyen úton kerültek idegen kézbe. Ez természetesen megkönnyítené a műkincsek visszaszerzését is, amely a miniszteri biztosságnak elsőrendű feladatai közé tartozik. Bár ebben a tekintetben a miniszteri biztosság máris jelentős eredményeket ért el, mert cca 1900 db műkincset juttatott vissza jogos tulajdonosának, mégis ennek a nehéz és sok szakszerűséget igénylő munkának intenzívvé tétele szempontjából szükségünk volna olyan nyomozóra, aki megfelelő tudással, szakértelemmel és gyakorlattal rendelkezik.”¹⁴ A Vallás- és

⁹ Például: SzMI 125/1948. Köz- és Magángyűjteményből elhurcolt művészeti alkotások miniszteri biztosa Hoffmann Gusztávné tulajdonát képező a Munkácsy-emlékkiállításra kölcsönadott Munkácsy Mihály: Ivók c. képe sorsa tárgyában. 1948. március 23.; MNL OL XIX-I-12. 2. d. 90/1948. Jeszenszky kérelme az SzM Főig-nak Hoffmann Gusztávné Munkácsy-emlékkiállításra kölcsönadott képéről tájékoztatás tárgyában. 1948. március 23.; Uo. 104/1948. Jeszenszky jelentése a Pénzügyminisztérium Külföldre Vitt Magyar Javak Ügyosztályának (továbbiakban: PüM KVMJ Üo.) Hoffmann Gusztávné Munkácsy: Ivók c. képének sorsa tárgyában. 1948. március 31.

¹⁰ MNL OL XIX-I-12 1. d. 107/1946. Nemzeti szempontból jelentős magángyűjtemények jegyzéke. 1946. szeptember; Uo. 108/1946., 178/1947. Jeszenszky-biztosság felkérései elhurcolt, elveszett vagy megsemmisült műtárgyak bejelentésének megtétele tárgyában. 1946. szeptember 30., 1947. január.

¹¹ MNL OL XIX-I-12 1. d. 128/1946. Dresdner Iván levele Jeszenszkynek a műkereskedőknél és restaurátoroknál felbukkanó régi képek tárgyában. 1946. december 18. Dresdner Iván (?) festőművészről lehet szó.

¹² A műtárgykartonok megtalálhatóak az MNGA-ban és részben az SzMI-ben. *Jeszzenszky* 1952.

¹³ SzMI 242/1947. Köz- és Magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások ügyeinek miniszteri biztosa beküldi a VKM-hez intézett jelentését az ezüst vonat szállítmányáról. 1947. június 20.; MNL OL XIX-I-12 1. d. 543/1947. Jeszenszky kérelme a miniszterhez államrendőrségi nyomozó kirendelése tárgyában. 1947. június 21.; Uo. 544/1947. Jeszenszky jelentése a miniszternek az Ezüst-vonattal szállítmányról. 1947. június 20. Megtalálható még: MNL OL XIX-I-1-h 128. d. 96 490/1947. VKM VI/2. o.: Ezüstvonat szállítmánya. 1947. július 1.; MNL OL XIX-I-12 2. d. 50/1948. Jeszenszky kérelme Ortutaynak dr. Rudnay Gyula rendőr százados biztossághoz való beosztása tárgyában. 1948. február 8.

¹⁴ MNL OL XIX-I-12 2. d. 172/1948. Jeszenszky kérelme a miniszternek ifj. Rudnay Gyula beosztása tárgyában. 1948. május 11.

Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) megkeresésére a Belügyminisztérium a létszámviszonyokra tekintettel kérte, hogy esetenként forduljanak az államrendőrség budapesti főkapitányságának bünyügyi osztályához.¹⁵ Dr. Rudnay Gyula rendőr százados állandó beosztása révén végül a nyomozások megindultak.¹⁶ A miniszteri biztosnak joga volt vitatott esetekben a valódi tulajdonosok megállapításáig a műtárgyak ideiglenes hatósági őrizetbe vételét is elrendelni – néhány alkalommal sor került erre.¹⁷

Jeszzenszky 1946. november 29-én a miniszternek felterjesztett 1946–1947. évi költségvetési tervezetét a következőképp indokolta meg: „Szükségtelen hangsúlyoznom, hogy a feladat, amellyel engem a Miniszter Úr megbízott, erkölcsi és anyagi szempontból egyaránt igen nagy jelentőségű. Sok millió forint értékű művészeti anyagnak a megmentéséről van szó, ami a nemzeti vagyonnak kétségkívül jelentős részét képezi. Feladatokat csak akkor tudom eredményesen elvégezni, ha a költségvetésben részletezett legminimálisabb anyagi eszközök rendelkezésemre állanak. Tudatában vagyok annak, hogy munkám nemcsak Miniszter Úr, hanem a jövő magyar nemzedék ítélőszéke elé is kerül.”¹⁸

Észrevételek a műtárgyak és magángyűjtemények tervezett vagyonadójáról

Jeszzenszky 1947. február 15-én észrevételeket tett a *Világ* című napilapban egy nappal korábban megjelent, a pénzügyminiszternek a vagyon- és jövedelemtöbbletadó-rendeletéről szóló cikke¹⁹ tárgyában. Ebben így fogalmazott: „Ha a lap közleménye megfelel a valóságnak, akkor kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy az az adópolitika, mely eddig nem kamatozó vagyontárgyakban is adóalapot keres, nem ismeri a magántulajdonban lévő műtárgyak, magángyűjtemények, a nemzeti vagyon e jelentékeny részének, mely egyben a nemzet műveltségének egyik fontos bizonyítéka, a mai körülményeit, mert ma inkább kíméleti intézkedésre, mint adóztatásra lenne szükség ezen a téren. A magántulajdonban lévő műtárgyaknak körülbelül 70-80%-a kallódott és pusztult el a felettünk elvult szörnyű viharban. Remény van körülbelül 30% felkutatására és visszaszerzésére. Itt olyan nagy nemzeti és kulturális értékekről és anyagi érdekekről van szó, hogy a felkutatásban az egyes tulajdonosok segítségére kell sietni a köznek, az államnak is, mert nemzeti kincseket mentenek meg a teljes pusztulástól. E helyzetben a pénzügyi intézkedés gutaütésszerűen megbénít minden akciót, ugyanakkor, mikor a külföldi műkereskedelem prédaéhesen les ránk, hogy még a megmaradt műkincseinktől is potom áron megfosszon

¹⁵ MNL OL XIX-I-1-h 128. d. 112 194/1947. VKM VI/2. o.: Elhurcolt művészeti alkotások min. biztosságához rendőr-nyomozó kirendelése. 1947. július 30.

¹⁶ MNL OL XIX-I-12 2. d. 225/1948. Jeszenszky működési jelentése a miniszternek az év első feléről. 1948. június 26. Megtalálható még: MNL OL XIX-I-1-h 235. d. 199 680/1948. VKM VI/2. o.: Szervezés. 1948. június 30. Ifj. Rudnay Gyula (1908–1964) rendőr százados, tudományos nyomozó, jogtanácsos. Rudnay Gyula festőművész, főiskolai tanár (1878–1957) fia, az MMOK, később az SZM és MNG munkatársa.

¹⁷ Például: MNL OL XIX-I-12 2. d. 259/1948. Jeszenszky értesítése a Fővárosi Képtár Ig-nak „A reformkor művészete” kiállításon szereplő Szentpétery József-féle ezüstszerű ideiglenes hatósági őrizetbe vételéről. 1948. július 13.; Uo. 269/1948. Jeszenszky értesítése a Fővárosi Képtár Ig-nak az ideiglenes hatósági őrizetbe vétel fenntartásáról. 1948. július 21.; Uo. 290/1948. Dr. Pogány Ö. Gábor ig. (Fővárosi Képtár) kérelme Jeszenszkynek rendőri vizsgálat tárgyában. 1948. július 29.

¹⁸ MNL OL XIX-I-12 1. d. 110/1946. Jeszenszky felterjesztése a miniszternek a biztosság költségvetési tervezetének előterjesztése tárgyában. 1946. november 29.

¹⁹ A vagyon- és jövedelemtöbbletadó-rendelet ismeretlen részei. Megadóztatják a perzsaszőnyegeket, műtárgyakat és magángyűjteményeket. *Világ*, 1947. február 14. 3. o.

minket, és ez az adópolitika megkönnyíti ezt a kirablást.”²⁰ – A miniszteri biztos jelezte, hogy a műtárgyak megadóztatása ellentétben van a kormány magyar művészet és művészek pártolása érdekében kifejtett tevékenységével. Meglátása szerint a műtárgyadó nem fogja a kívánt bevételt meghozni. Várhatóan a nehéz anyagi helyzetbe került gyűjtők az adó megfizetésére értékesíteni fogják műtárgyaikat és ezzel: „Egyedül azt a néhány gyűjteményt fogja sújtani és fennállásukat veszélyeztetni, melyek közgyűjteményeink értékes kiegészítői, nagy értékű nemzeti műkincsek őrzői, melyek nyilván vannak tartva és állandóan rendelkezésre állanak bemutatásokra, külföldi kiállításokra, és amelyek végül ajándékozás vagy örökség, esetleg vásárlás útján az állami közgyűjteményekbe kerülnek.”²¹ Esetükben legalább hároméves moratóriumot javasolt, ameddig azok múzeumi felügyelet alatt lennének. Kérte ezért a műtárgyak vagyonadója ügyének felülvizsgálását.²² Jeszenszkyhez hasonlóan dr. Dobrovits Aladár, az MNM elnöki tanácsosa a beharangozott rendelet várhatóan magángyűjteményekre, múzeumokra és műkereskedelempre károsan ható következményeinek ügyében fordult a kultuszminiszterhez. Kérte, hogy hasson oda kollégájára a módosítás tárgyában.²³ Változatlan formájú elfogadásuk mellett mégis a 2440/1947. M. E. sz. rendelet²⁴ a vagyonadóról február 27-én, annak végrehajtásáról a 153 000/1947. VII. P. M. sz. rendelet²⁵ pedig május 1-jén kihirdetésre kerültek.

A Szépművészeti múzeumi és más nyugatra szállított műkincsek felkutatása, visszahozatala, valamint kiadása (1946. december – 1947. június)

Intézkedés a Műkincsvonat ügyében és a nyomozások megindítása a németek által elhurcolt műtárgyak után

Jeszenszky 1946. december 13-án tájékoztatta a Magyar Államvasutak Igazgatóságát az SzM nyugatra hurcolt anyagának érkezéséről, kérve annak megfelelő fogadását.²⁶ A közgyűjtemény ez ügyben kiküldött tisztviselőjének, dr. Oroszlán Zoltánnak Majna-Frankfurtból a miniszteri biztos részére írt leveléből kiderül, hogy a hazaszállítási engedély előkészítése november elején már folyamatban volt. Természetesen felvetődött az osztrák területre került más műtárgyak kutatása is, ezzel kapcsolatban a megbízott rossz érzésének adott hangot: „Mert valószínű, hogy ha most a művészeti anyag nagyobb rész-

²⁰ MNL OL XIX-I-12 1. d. 244/1947. Jeszenszky min. biztos: Észrevételek a műtárgyak és magángyűjtemények vagyonadója tárgyában. 1947. február 15. Korábban Jeszenszky a behozatali és kiviteli forgalomban fizetendő általános és fényüzési forgalmi adóról szóló 900/1946. P. M. sz. rendelet 10. §-ához fűzött megjegyzéseket [*Magyar Közlöny*, 1946/169. sz. 1946. július 28. mell. 2–27. o.]. Véleménye szerint az abban meghatározott 40%-os adókulcs lenyomta a műtárgyak piaci értékét, így azok külföldre áramlását idézte elő. Hasonlóképp károsnak tartotta a behozatal korlátozását is, lásd: MNL OL XIX-I-12 4. d. 23. dossz. Sz. n. Jeszenszky megjegyzései a 900/1946. P. M. sz. rendelethez. 1946. augusztus 26.

²¹ MNL OL XIX-I-12 1. d. 244/1947.

²² Uo.

²³ MNL OL XIX-I-1-h 126. d. 42 296/1947. VKM VI/b. o.: Műtárgyak vagyonrendelete. 1947. március 4. Dobrovitsról lásd: MMA 2002. 206–208. o.

²⁴ A magyar köztársaság kormányának 2440/1947. M. E. sz. rendelete a vagyonadóról. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 48. (1947) 507–514. o.

²⁵ A pénzügyminiszter 153 000/1947. VII. P. M. sz. rendelete a vagyonadóról szóló 2440/1947. M. E. sz. rendelet végrehajtása tárgyában. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 98. (1947) 1147–1182. o.

²⁶ MNL OL XIX-I-12 1. d. 116/1946. Jeszenszky kérelme a Magyar Államvasutak Igazgatóságának. 1946. december 13.

legével kiindulok az amerikai zónából, nem valószínű, hogy hamarosan vagy egyáltalán visszajöhetnek ide még. Teljesen hivatalos alapon intéznek itt minden kérelmet, ahogyan nem is lehetnek szentimentálisok a hatóságok oly országban, mely a legnagyobb megnemértést tanúsította mások bajaival szemben több mint egy évtizeden át.”²⁷ A kikerült műkincsek tárolási helyének megállapítását és azok tulajdonjogának igazolását a régióban működő Magyar Visszaszolgáltatási Bizottsághoz (vagy Misszióhoz)²⁸ művészeti szakértőként beosztást nyert dr. Domán Andrea, az SzM segédjére ekkor már végezte.²⁹ A megbízottak németországi munkájukról és annak eredményéről Oroszlán 1947. január 22-én részletesen beszámolt a vallás- és közoktatásügyi miniszternek írt jelentésében.³⁰

Végül Jeszenszky miniszteri biztos és más tisztviselők fogadása mellett 1946. december 23-án reggel a vasúti vagonok, bennük a nyugatról visszaszállított állami és magántulajdonú műtárgyakkal (ügynevezett Műkincsvonat) befutottak a Keleti-pályaudvarra. Eljárásbeli érdekesség, hogy a hegyeshalmi fővámszolgálat kirendeltsége a kinti hatóságok által Münchenben a múzeum kiküldötteinek korábban átadott, majd az amerikai kíséret mellett Hegyeshalomnál átlépő anyagot nem utalta a budapesti fővámszolgálatnak, ezért a pályaudvaron minden további nélkül kiadhatta azt az intézmény megbízottjainak.³¹ A két bútorszállító kocsira átrakodott 75 láda a 2066 műtárgyal lovas rendőrök kíséretében délután épségben megérkezett az SzM-ba.³² A ládabontások 1946. december és 1947. január között történtek.³³ Jeszenszky a múzeumi szakemberek közreműködésével felismert művészeti javak azonosítása és kiadása ügyében folyamatosan intézkedett, azokról írásban értesítette, illetve, ha szükséges volt levelezett a tulajdonosokkal.³⁴

²⁷ MNL OL XIX-I-12 1. d. 122/1946. Dr. Oroszlán Zoltán levele a Münchenből hazaszállítandó műkincsek ügyében. 1946. november 7. Oroszlánról lásd: MMA 2002. 666–668. o.

²⁸ Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság (vagy Misszió) a PüM KVMJ Üo. felügyelete alá tartozó külföldön, például az ausztriai Bécsben, Linzben és Innsbruckban, vagy a németországi Karlsruhéban, Baden-Badenben és Bielefeldben működő restitúciós hatóságai (1947–1952). Lásd Utasítás a 3020/1946. M. E. sz. rendelet, valamint a Gazdasági Főtanács 5779/1946. sz. határozata alapján szervezett Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság ügy-, pénz- és anyagkezelésére. Budapest, 1947. Működéséről lásd *Hahn* 1984. 138. o. Domán Andrea (1915–1988) művészettörténész, irodalmár.

²⁹ MNL OL XIX-I-12 1. d. 123/1946. Dr. Nyárádi Miklós pénzügymin. államtitkár levele Kereszturynak. 1946. augusztus 21.

³⁰ MNL OL XIX-I-12 1. d. 207/1947. Oroszlán jelentése a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a Németországba hurcolt múzeumi és egyéb magyar műkincseknek hazaszállítása céljából elrendelt kiküldetése alatt végzett munkájáról és annak eredményéről. 1947. január 22. Megtalálható még: MNL OL K 726. 642/1946. A VKM német és osztrák területre hurcolt magyar javak sorsa. 1946. november 23.; SzMI 45/1947. Dr. Oroszlán Zoltán egyet. nyilv. r. tanár jelentése a VKM-nek a Németországba hurcolt múzeumi és egyéb magyar műkincseknek hazaszállítása céljából elrendelt kiküldetése alatt végzett munkájáról és annak eredményéről. 1947. január 22. Ismerteti: *Farkas* 2017. 167–169. o.; *Kovács* 2018. 240–251. o.

³¹ MNL OL XIX-I-12 1. d. 176/1947. Jegyzőkönyv az SzM tulajdonát képező és 1944 évi december hó első felében Németországba elhurcolt és 1947. évi január 17-én vámkezelt értékeknek a vámhatárról Budapestre történt megérkezése tárgyában. 1947. január 17.

³² MNL OL XIX-I-12 1. d. 137/1946. Jegyzőkönyv a nyugatról visszaérkezett műtárgyak átvételéről. 1946. december 23.; Üo. 2. d. 423/1948.

³³ MNL OL XIX-I-12 1. d. 138/1946. A Nyugatról visszaérkezett műtárgyak ládabontási jegyzőkönyvei. 1946. december–1947. január; SzMI 286/1946. A nyugatról visszaszállított múzeumi képek átvétele tárgyában. 1946. december 23.

³⁴ Például: MNL OL XIX-I-12 1. d. 289/1947. Jeszenszky értesítése Wolfner Lászlónak a visszaérkezett műtárgyai azonosítása és kiadása tárgyában. 1947. február 27.; vagy Üo. 355/1947. Jeszenszky értesítése Dános Gézának visszaérkezett műtárgyainak azonosítása, igazolása és kiadása tárgyában. 1947. március 19.

A miniszteri biztos 1947. január 28-án leveleket írt dr. Nyárádi Miklós pénzügyminisztériumi államtitkárnak és Münchenbe Domán Andreának.³⁵ Ezekben értesülései alapján kérte a wilhelmshofeni (helyesen: vilshofeni) klostromban (ahol feltételezhetően SS katonák 18 magyar képet hagytak hátra) és a bajorországi Birnbachban (ahol feltételezhetően az SzM értékei maradtak)³⁶ lévő magyar művészeti javak hazahozatalát. A bejelentések nyomán indítványozta, hogy a németek által Schulhoff Lajos festményei és más, a Budai Várból elhurcolt gyűjtemények, például özvegy Hatvany Józsefné porcelánjai³⁷ ügyében megkeresést tegyenek dr. Wilhelm Höttl SS Sturmbannführer kihallgatására. Jeszenszky kérésére az amerikai hatóság megküldött részére egy a müncheni Central Art Collecting Point (CACP)³⁸ nyomozói által felvett jegyzőkönyvet, amit a miniszteri biztos másolatban továbbított Schulhoffnak. Az őrnagy német nyelvű nyilatkozata szerint 1944 áprilisától októberéig lakott a Dísz tér 7. szám alatti (Schulhoff-) házban, viszont ott a használati berendezésen kívül mást, tehát műtárgyakat nem talált. Költözésekor a soproni állomáshelyére ezeket az ingóságokat magával vitette, és azokról listát adott át a budapesti városparancsnoknak.³⁹ Höttl további kihallgatása ügyében a Külügyminisztérium (KüM) az amerikai követségnél nem ért el eredményt.⁴⁰ A miniszteri biztos leveleiben felvetette még a magyar állam által a háború folyamán hivatalosan elajándékozott műtárgyak⁴¹ felkutatását és kiadatásuk kérését is. Végül indítványozta a Műkincsvonattal haza nem érkezett Herzog-gyűjteményi darabok,⁴² valamint a kint maradt grafikai anyag és

³⁵ MNL OL XIX-I-12 3. d. 10. dossz. 179/1947. Jeszenszky fogalmazványa Schulhoff Lajos és özv. Hatvany Józsefné műtárgyainak 1944-ben németek általi elszállításáról. 1947. január 18.; Uo. 1. d. 199/1947. Jeszenszky kérelmei Nyárádinak és Dománnak a nyugatra került műtárgyak további kutatása és a Herzog-gyűjtemény egyes darabjainak hazahozatala tárgyában. 1947. január 28. Nyárádi (Scheidl) Miklós (1905–1976) ügyvéd, politikus, pénzügyminisztériumi államtitkár, pénzügyminiszter. 1948 novemberében hivatalos külföldi útjáról nem tért vissza, az USA-ban telepedett le. Lásd még *Nyárádi 2012*.

³⁶ MNL OL XIX-I-12 1. d. 196/1947. Dr. Dobrovits Aladár eln. tan. (MNM Tan.) átírata dr. Genthon István főig-nak (SzM) a Magyar Kommunista Párt értesítése SzM-i értékek Németországban tárgyában. 1947. január 23.

³⁷ Felkutatásuk céljából Jeszenszky megküldte azt a PüM KVMJ Űo. részére a porcelán-gyűjtemény jegyzékét lásd: MNL OL XIX-I-12 2. d. 759/1947. Jeszenszky levele a PüM KVMJ Űo-nak özv. báró Hatvany Józsefné budapesti lakos porcelán-gyűjtemény jegyzékének megküldése tárgyában. 1947. november 25. Hatvany Józsefné sz. Laczkó Fanny (1888–1964) Hatvany-Deutsch József báró (1858–1913) cukorgyáros felesége. A legnagyobb magyar porcelángyűjtemény tulajdonosa volt, ami a háború során elveszett.

³⁸ A nyugati szövetségesek Németország amerikai zónájában a más országokból származó kulturális javakat kijelölt központokban, például a müncheni CACP-ben gyűjtötték össze, majd restitúciós eljárások során visszaszolgáltatták igénylőiknek. *Kovács 2018*. 85–105. o.

³⁹ MNL OL XIX-I-12 1. d. 454/1947. Jeszenszky levele Schulhoff Lajosnak eltűnt műtárgyainak ügyében a dr. Wilhelm Höttl-vel felvett jegyzőkönyv megküldése tárgyában. 1947. május 7.; Uo. 2. d. 847/1947. Jeszenszky levele Schulhoff Lajosnak a müncheni CACP által felvett jegyzőkönyv megküldése tárgyában. 1947. december 19. Schulhoff Lajos (?) földbirtokosról lehet szó. Wilhelm Höttl (1915–1999) SS Sturmbannführer (őrnagy). 1944 márciusában Magyarország német megszállásának egyik katonai vezetője. A háború után Bad Ausseeben iskolaigazgatóként dolgozott (1952–1980), továbbá Walter Hagen néven történeti témájú könyveket írt.

⁴⁰ MNL OL XIX-I-12 2. d. 412/1948. Mészáros István tan. (PüM KVMJ Űo.) átírata Jeszenszkynek Hatvany Józsefné külföldre hurcolt javainak ügyében. 1948. december 2. Kiadatására még 1962-ben is történetek kísérletek, lásd: Adják ki a magyar hatóságoknak a náci háborús főbűnöst Höttl. *Magyar Nemzet*, 1962. április 19. 3. o.; Nemzetközi sajtókonferencia a háborús bűnös Wilhelm Höttl kiadatása ügyében. *Népszava*, 1962. április 19. 2. o.

⁴¹ A festmények Hitlernek, Ribbentropnak és Göringnek történő ajándékozásáról részletesen lásd *Farkas 2009*. 73–76. o.

⁴² Herzog Mór Lipót báró (1869–1934) cégvezető, bankár, nagybirtokos. A gyűjteményről lásd *Molnos 2017*. 272–345. o.

egyéb műtárgyak hazaszállítását.⁴³ Előbbiek kiadását báró Weiss Alfonz né letiltatta a berlini amerikai kormányzó hatóságoknál.⁴⁴ Jeszenszky ügyükben 1947. február 3-án levelével, benne a következő indoklással, közvetlenül a külügyminiszterhez fordult:

„E nagy értékű gyűjtemény, mely annak idején magyar pénzből vásároltatott, jelenleg három örökös tulajdonában van... Ezeket a műtárgyakat 1944 nyarán a zsidó műtárgyak összegyűjtésére kiküldött kormánybiztos: Csánky Dénes foglalta le és szállította ki a múzeumi kincsekkel együtt Németországba. Ezeket a műtárgyakat éppen úgy, mint a többi visszakérült műtárgyakat igazolt jogos tulajdonosának kell visszaadni... Különben is az érvényben lévő jogszabályok értelmében Magyarországról műtárgyakat csupán a Szépművészeti Múzeum véleménye alapján kiadott engedéllyel lehet kivinni, tehát br. Weissné Herzog Erzsébet is csak az esetben jogosult külföldön lévő műkincseit kivinni, illetve ott átvenni, ha előbb a magyar kiviteli engedélyt megszerzi. Erre azonban csak akkor lehet kilátása, ha a képek előbb Magyarországra visszahozatnak. De egyáltalában méltánytalan lenne egy külföldön élő családtag érdekében e gyűjteményt, mely még végleg elosztva nincs, vissza nem adni és az itt lévő családtagokat ezzel megkárosítani.”⁴⁵

Jeszenszky első beszámolója a miniszternek

Jeszenszky 1947. február 28-án számolt be először a miniszternek biztossága működéséről.⁴⁶ Ebben a jelentések,⁴⁷ valamint a kihallgatási jegyzőkönyvek adataira támaszkodva ismertette az SzM-i elszállításoknak,⁴⁸ a szentgotthárdi anyag megtalálásának,⁴⁹ a müncheni tevékenységnek, majd a hazaszállításoknak körülményeit. A ládabontásoknál

⁴³ MNL OL XIX-I-12 1. d. 199/1947.

⁴⁴ Korabeli sajtóvisszhangjához lásd *Palotai Boris*: Az elrabolt magyar műkincsek kalandos útja a nagy háborúban. A Weiss-család harca a magyar verítéken szerzett kincsekért. *Népszava*, 1947. február 23. 8. o.

⁴⁵ MNL OL XIX-I-12 1. d. 206/1947. Jeszenszky kérelme a külügyminiszternek a Herzog-gyűjtemény Németországban maradt műtárgyainak visszaszállítása tárgyában. 1947. február 3. Az intézkedésekről lásd még: Uo. 383/1947. Dr. Nemes József min. osztályfőnök (VKM) átirata Jeszenszkynek a br. Herzog család tulajdonát képező nagy értékű képgyűjtemény hazahozatala tárgyában. 1947. március 22.; Uo. 401/1947. Jeszenszky tájékoztatása Szegedy-Maszák Aladár követnek (Washingtoni Magyar Követség) a Herzog-gyűjtemény Münchenben maradt képei tárgyában. 1947. március 27.; Uo. 611/1947. Washingtoni Magyar Követség tájékoztatása Jeszenszkynek az amerikai külügyminisztérium részére átadott memorandum tárgyában. 1947. július 19. Weiss Alfonz né sz. Herzog Erzsébet később Elizabeth de Csepel (1898–1992) Herzog Mór Lipót báró (1869–1934) lánya, Weiss Alfonz báró (1890–1992) felesége, a Herzog-gyűjtemény egyik örököse. Csánky Dénes (1885–1972) festőművész, művészeti író, múzeumigazgató. A Székesfehérvári Képtár (1933–1934), majd az SzM igazgatója (1935–1945), az ún. Műkincs-kormánybiztosság vezetője (1944).

⁴⁶ MNL OL XIX-I-12 1. d. 308/1947. Jeszenszky tájékoztatása a miniszternek eddigi eredményeiről. 1947. február 28. Megtalálható még: MNL OL XIX-I-1-h 128. d. 54679/1947. VKM VI/a. o.: Németországból hazahozott műkincsekről jelentés. 1947. március 31.

⁴⁷ Például: MNL OL XIX-I-12 1. d. 532/1947. Dezsényi Lóránt pannonhalmi főpáti irodaigazgató levele Jeszenszkynek az SzM műtárgyainak érkezésére és elszállítására vonatkozó iratok megküldése tárgyában. 1947. június 11. Lásd még *Csik* 2016. 21–39. o.

⁴⁸ MNL OL XIX-I-12 4. d. 18. dossz., sz. n. A Jeszenszky-biztosság jegyzőkönyvei az SzM tisztjeinek kihallgatásáról a műkincsek elszállítása tárgyában. 1947. január.; Uo. 1. d. 203/1947. Dr. Romhányi Gyula tan. (VKM) Rajniss Ferenc vallomásának jegyzőkönyvét megküldi Jeszenszky részére. 1947. január 29. Megtalálható még: MNL OL K 726. 74/1947. Vkm: Rajniss Ferenc vallomása a külföldre szállított magyar műkincsekről. 1947. január 28.

⁴⁹ Jeszenszkynek egyéb kimutatások mellett rendelkezésre álltak a korábban Szentgotthárdról visszaérkezett anyag ládabontási jegyzőkönyvei is lásd: MNL OL XIX-I-12 3. d. 7. dossz., sz. n. A szentgotthárdi anyag 1–76. sz. ládajegyzékei. 1945. június 7–18. Lásd még *Juhász Sándor*: Szentgotthárdi „műkincsmaradék”. A pusztító vész félelme fogott el mindenkit. *Műértő*, 21. (2018) 5. sz. 11. o.

jelezte, hogy a visszaérkezett anyagból két láda a KüM kérésre a müncheni magyar konzulátus holmiját tartalmazta, ezek részükre nyugta ellenében kiadattak, egy láda Domán Andrea adományá volt családjának, ez is kiadott, további két láda pedig a herceg Festetics könyvtár és levéltár anyagát foglalta magába, ezek illetékességéből a dr. Fügedi Erik vezette Veszélyeztetett Magángyűjtemények Ügyeinek Miniszteri Biztossága (a továbbiakban: Fügedi-biztosság)⁵⁰ részére kerültek átadásra.⁵¹ Végül nyolc nap alatt 70 láda került felbontásra, valamint átvizsgálásra a jegyzőkönyvek felvétele mellett. Ezeken 718 tételszám alatt 679 festmény, 48 szobor, 9 plakett és 270 grafikai műtárgy szerepel. 319 tételnél, a visszajött anyag 45 százalékánál többnyire csekély sérülésre vonatkozó megjegyzés található. Hiányzott a grafikai anyag úgynevezett Velencei kártyájából 11 darab, a lord Rothermere-gyűjteményből múzeumi kiállításra átengedett 10 kép – köztük Tintoretto, Guardi, Lucas Cranach festményei⁵² –, ezeket a lord örököse az amerikai parancsnokságtól kérvényezte és tulajdonjogának igazolása után átvette, továbbá a Herzog-gyűjteményből 7 darab – köztük Corot, El Greco, Giovanni Santi festményei. Nem érkezett vissza a Festetics-gyűjtemény 8 és a Régi Képtár 29 képe sem. A miniszteri biztos röviden ismertette a visszaérkezett művek közül a múzeum nevezetesebb darabjait. Az olaszok közül Filippino Lippi, Boltraffio, Bernardino Luini, Giampetrino, Raffaello, Correggio, Giorgione, Tiziano, Piombo, Romano, Moretto, Lotto, Bellini; a németalföldiek közül Petrus Christus, Gerard David, Memling; a flamandok közül Rubens, van Dyck; a hollandok közül Rembrandt, Frans Hals, van der Meer, Pieter de Hooch; a németek közül Altdorfer, Hans Baldung Grien, Dürer; a spanyolok közül Murillo, El Greco; a magyar gyűjteményből M. S. mester, Pannóniai Mihály, Mányoki, Kupeczky, Munkácsy, Madarász, Székely, Greguss, Szinyei Merse Pál, Ferenczy, Csók képei; Leonardo da Vinci kis bronz lovas szobra, Mátyás és Beatrix fehér márvány domborműve, a kisszebeni oltár figurái, a kassai Mária halála, a Báthory Madonna, a toporci Madonna; a grafikai anyagból Dürer, Rembrandt, Goya, Daumier és Zichy Mihály művei. Szomorúan említette viszont a Wolfner-gyűjteményből⁵³ Szinyei Merse Pál *Tutzingi séta*, valamint az intézmény állományából a *Vitorlás a starebergi tavon* című festmények elvesztését. Jeszenszky levelemből kitűnik, hogy ekkor rendkívül fontos feladatokat végzett el, ahogyan erről ír: „A nyugatról hazaszállított magyar javakra vonatkozó szabályok értelmében minden egyes darab tulajdonjogát a pénzügyminiszter által kiküldött és a hazaszállítási kormány-

⁵⁰ Működéséről lásd: MNL OL XIX-I-1-h 380. d. 2. t. 1620/3/1950. Fügedi Erik: A veszélyeztetett magángyűjtemények miniszteri biztosának összefoglaló jelentése. 1949. december 21.; *Keresztes* 2015. Fügedi (Filipek) Erik (1916–1992) történész, könyvtáros. Az Országos Levéltár tisztviselője (1938–1946), miniszteri biztos (1947–1950), majd az MMOK és az MTA munkatársa.

⁵¹ MNL OL K 726. 22/1947. MNM Tan.: Dr. Jeszenszky Sándor kormánybiztosnak a keszthelyi Festetics kastély nyugatról visszaérkezett könyvtári és levéltári anyaga tárgyában. 1947. január 10.; MNL XIX-I-12 1. d. 165/1947. Jeszenszky értesítése dr. Jánossy Dénes elnöknek (MNM Tan.) a visszaérkezett keszthelyi Festetics Könyvtárhoz tartozó 2 ládányi anyag elhelyezése tárgyában. 1947. január 21.; Uo. 262/1947. Fügedi biztos elismervénye a herceg Festetics-család nyugatról visszaérkezett ládáinak átvételéről. 1947. február 21.

⁵² Sidney Harold Harmsworthról (lord Rothermere) lásd: MMA 2002. 754–755. o. Az említett műtárgyakról lásd: *Rothermere* 1938.; *Dunai Andrea*: Kultusz és restitúció. Egy lord műtárgyai Budapesten. *Műértő*, 20. (2017) 10. sz. 12–13. o.

⁵³ Wolfner Gyula báró (1868–1944) bőrgyáros. Gyűjteményéről lásd: *Horváth* 2013. 55–68. o.; *Dunai Andrea*: Egy bőrgyáros familia gyűjteménye. 150 évvel ezelőtt született Wolfner Gyula. *Műértő*, 21. (2018) 5. sz. 12–13. o.

biztosság, a gazdasági főtanács⁵⁴ és az igazságügyminiszter képviselőiből álló bizottságok előtt igazolni kell, és [a szóban forgó műtárgy] csak azután adható át a tulajdonosnak. Természetesen a bizottságoknak sem ideje, sem módja nem volt reá, hogy a sok száz tételt sorba vegye, tehát engem bízott meg, hogy a miniszteri biztosság az eredeti okmányok alapján, tehát az Eszterházy-gyűjtemény alapkatalógusából, a Pálffy-hagyatékából, a Pyrker- és Ipolyi-adományokból, valamint az évi növekedési kimutatásokból állapítsam meg az összes múzeumi műtárgyak beszerzését és a Múzeum tulajdonjogának kétségtelenségét. Pár hét alatt sikerült ezt a nagy anyagot úgy előkészíteni, hogy a biztosság két ülésen kellő áttekintést nyert, és az anyagot visszabocsátotta a Múzeum tulajdonába.⁵⁵

Azonban 152 db magántulajdonból származó műtárgy is érkezett vissza nyugatról, melyek részben megóvás végett letétben voltak a Múzeumban, részben zsidó műtárgyakként kerültek oda. Ezeknél a tulajdonjog megállapítása sokkal nehezebb, mert Csánky levette róluk az eredeti cédulákat és fiktív múzeumi leltári számokat ragasztott rájuk, félve, hogy a németek a zsidó tulajdont önmaguknak követelik. Természetesen a Wolfner, Léderer, Dános és más nagyobb gyűjtemények darabjai könnyen felismerhetők, de vannak olyan darabok is, melyek tulajdonosa nem jelentkezett, így hát a zsidó kormánybiztosság jegyzőkönyveiből kell kikutatni, hogy honnét származnak. Itt is sok komplikációra van alkalom, mert más néven, vagy más cím alatt szerepel a jegyzőkönyvben, mint a Csánky-féle katalógusban, sokszor nem marad más adat a megállapításnál, mint a méret. Ez az azonosítási munka most van folyamatban és remélhetőleg március hó közepére a magántulajdonok nagyobb részét a biztosság elé terjeszthetem visszaadás engedélyezése végett.⁵⁶

A miniszteri biztos pár mondatban ismertette az országos műkincskár felvételének folyamatát. Jelentése végén arról tájékoztatott, hogy az SzM épületének befedése után az ott tárolt anyagok szétválogatását kezdik meg.⁵⁷ Megemlítette még, hogy az Elhagyott Javak Kormánybiztossága⁵⁸ (EJK) raktárainak átnézése során átvételre alkalmas anyagot nem talált, az állami szerv által kiadott műtárgyak leltárait pedig a Fővárosi Árvászéktől fogja kikérni.⁵⁹

Levélváltás Domán Andrea müncheni megbízottal

Domán Andrea 1947. március 1-jén kelt levelében tájékoztatta Jeszenszkyt a miniszteri biztos által keresett műtárgyakról. Meglátása szerint egy részük a Műkincsvonattal haza kerülhetett, és valószínűleg csak adminisztratív hiányosság miatt nem történt

⁵⁴ Gazdasági Főtanács: a gazdaság irányítására és az újjáépítés összehangolására létrehozott kormány-szerv (1945–1949).

⁵⁵ A múzeumi műtárgyak jegyzékét lásd: MNL OL XIX-I-12 1. d. 360/1947. PüM KVMJ Üo. átvevő bizottságának jegyzőkönyve az SzM elhurcolt javainak birtokbaadásáról. 1947. február 3. Megtalálható még: MNL OL XIX-I-1-h 126. d. 50 015/1947. VKM VI/b. o.: Elhurcolt műkincsek átvételi jegyzőkönyve. 1947. március 20.

⁵⁶ MNL OL XIX-I-12 1. d. 308/1947. Jeszenszky tájékoztatása a miniszternek eddigi eredményeiről. 1947. február 28. Léderer Sándor (1854–1924) művészeti író, mérnök, nagybirtokos. Gyűjteményéről lásd *Juhász* 2018. 205–215. o. Dános Géza (1886–1980) kereskedő, bankigazgató.

⁵⁷ Bővebben: *Farkas* 2016. 1453–1459. o.

⁵⁸ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 727. M. E. sz. rendelete, „az elhagyott javak kormánybiztossága” felállításáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 79. (1945) 54. o.

⁵⁹ MNL OL XIX-I-12 1. d. 308/1947.

meg az azonosításuk. A karácsonyi szállítmányról ugyanis elfelejtettek az amerikaiak által kiállított jegyzékből egy példányt magukkal vinni, amit, illetve a Csányk Dénes által a műtárgyak átadásakor kapott listát megküldött a biztosság részére. Más részük Csányk Miklós, a volt főigazgató fiának (aki maga is segédkezett a menekítésnél) felvilágosítása alapján az SzM épületében maradt befalazva. A megbízott jelezte, hogy a többi kint maradt és a müncheni jegyzék függelékében felsorolt műtárgy, ami korábban sem az igénylistán nem szerepelt, sem azonosító jellel nem rendelkezett, már hazavihető. A további felkutatandó tételek ügyében próbálkozott a megadott személyeket, Willhelm Höttl SS Sturmabführert, Hellerichet (SS-kommandója állítólag Vilshofen környékére vitt magyar műkincseket), George Granville amerikai hadnagyot (az értesülések szerint már visszautazott Amerikába) felkeresni, valamint a kihallgatásukat kérni. Sajnos sem a vilshofeni, sem a birnbachi anyagokról nem sikerült adatokat szereznie. Levelének zárásakor a miniszteri biztostól munkája folytatását remélve további megbízatások ügyében érdeklődött.⁶⁰

Jeszenszky 21-én kelt válaszelevelében megnyugtatta Dománt arról, hogy a szakember kinti tevékenységére feltétlenül szüksége van. Közölte vele dr. Pigler Andor, a Régi Képtár művészettörténésének az üzenetét, mely szerint a keresett múzeumi képeket itthon meg sem találják. Előre megfogalmazott kérdéseket küldött a megbízottnak Csányk eljövendő kihallgatásához az egyes magángyűjtemények hiányzó darabjairól, valamint a még tisztázandó eseményekről. Ezekhez műtárgyfényképeket, hiányjegyzékeket és a báró Hatvany-család bejelentésének másolatát csatolta.⁶¹ Fontos megjegyezni, hogy később Jeszenszky maga is levelet váltott a volt főigazgatóval, akit többször kihallgattak, melyről a biztosságnak a miniszter felszólítására tett jelentéséből tudunk: „1946 tavaszán még tájékozatlannak voltunk a Csányk által Nyugatra vitt műkincsek kivitelének közelebbi körülményeiről, és ezért szükségesnek látszott Csányk kihallgatása, miért is átiratban fordultunk az igazságügyminiszter úrhoz. Erre az átiratra tudomásom szerint válasz nem érkezett, és úgy emlékszem, hogy szóbelileg azt a választ kaptuk, hogy az igazságügyminiszter nem talált megfelelő jogalapot Csányk háborús bűnösségének az amerikai katonai hatóságok előtt való kellő megokolására.

Időközben megérkezett Csányk részletes jelentése és a kivitt műtárgyakról felvett leltára, mely kellő útbaigazítást adván, kihallgatásától eltekinthettünk. Csányk Dénes München mellett, Grassauban (Obhy chiemgau) lakik, Huber József házában. Időközben felmerült részletkérdésekre vonatkozólag kiküldötteink, Oroszlán Zoltán és Domán Andrea által, valamint az amerikaiak részéről is több ízben kihallgattattott és a kívánt felvilágosításokat megadta.”⁶²

⁶⁰ MNL OL XIX-I-12 1. d. 333/1947. Domán jelentése Jeszenszkynek a keresett és felkutatandó műtárgyak ügyében. 1947. március 1. Csányk Miklós (?) művészettörténész, múzeumi tisztviselő. Csányk Dénes (1885–1972) fia. Apja halála után, jóval később, kollegiális együttműködését jelezve levelet írt az SzM-nak, az 1990-es évekbeli levélváltásnak folytatása nem ismert. Ernst Hellerich (?) SS Hauptsturmführerről (százados) lehet szó. George W. Granville (Gross-Grünwald) (?) magyar származású amerikai hadnagy, a 7. amerikai hadsereg hírszerző tisztje. 1945 októberében a parancsnoksága alatt hozták vissza a háborús bűnösöket Magyarországra.

⁶¹ MNL OL XIX-I-12 1. d. 364/1947. Jeszenszky válaszelevele Dománnak az elhurcolt műkincsek tárgyában. 1947. március 21. Piglerről lásd MMA 2002. 703–705. o.

⁶² MNL OL XIX-I-12 1. d. 451/1947. Jeszenszky: Pro memoria Csányk Dénes ügyében. 1947. május 7. Huber József (?) gazdasági főtanácsos, földbirtokosról lehet szó.

A miniszteri biztos levelében a Herzog-gyűjtemény Münchenben maradt darabjaival kapcsolatban arról tájékoztatta Dománt, hogy báró Weiss Alfonz egyik nyilatkozatában azokat nem felesége tulajdonaként határozta meg. Jeszenszky meglátása szerint ezáltal kiadásuk minden további nélkül megtörténhet.⁶³

Intézkedés az Ezüst-vonat ügyében, továbbá a nyugatról visszaérkezett műtárgyak birtokba- és kiadása tárgyában

Az 1946 decemberében a müncheni szállítmányból kimaradt összesen 538 darab műtárgy 1947. április 22-én érkezett meg Budapestre, szintén vasúton (az úgynevezett Ezüst-vonaton) 8 ládába becsomagolva.⁶⁴ Ezek felbontása, valamint tartalmuk jegyzékbe vétele április 25-én és 28-án a miniszteri biztosság hivatali helyiségében történt meg. A magántulajdonból származó műtárgyakat megőrzés, illetve további eljárás végett a biztosság raktárában helyezték el.⁶⁵ Jeszenszky a Pénzügyminisztérium Külföldre Vitt Magyar Javak Ügyosztálya⁶⁶ (PüM KVMJ Üo.) részére, annak kérésére külön értesítést adott az amerikaiak által összeállított jegyzék, valamint a feladott, majd beérkezett szállítmány teljes egyezéséről.⁶⁷ Májusban a visszakerült gyűjteményi anyag egy részéből az SzM Régi Képtári Osztálya *Hazatért műkincseink* címmel kiállítást rendezett.⁶⁸ Jeszenszky a külügyminiszter közbenjárását kérve, dr. Genthon István főigazgató és az általa aláírt üdvözlő távíratot intézett Edwin C. Rae, a müncheni CACP vezetője részére a következő szöveggel: „A budapesti Szépművészeti Múzeum hazahozott műkincsei első kiállításának megnyitásán hálával gondolunk Önre és munkatársaira, kiknek jóindulatú támogatása lehetővé tette ennek az ünnepi órának elérkezését.”⁶⁹ Egy hónappal korábban a VKM miniszter is kifejezte neki köszönetnyilvánítását.⁷⁰

Megkezdődött az elhurcolt magántulajdonú javak birtokbaadása, ami a 24 390/1946. M. E. sz. rendelet alapján a PüM KVMJ Üo-án belül megalakított úgynevezett átvevő

⁶³ MNL OL XIX-I-12 1. d. 364/1947. Weiss Alfonz báró (1890–1992) nagyiparos, nagybirtokos, ingatlan-tulajdonos.

⁶⁴ MNL OL XIX-I-12 2. d. 423/1948.

⁶⁵ MNL OL XIX-I-12 1. d. 472/1947. Jeszenszky átirata dr. Genthon István főig-nak (SzM) az Ezüst-vonattal Münchenből hazaérkezett műtárgyak jegyzékének megküldése tárgyában. 1947. május 16.; SzMI 161/1947. Köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások ügyeinek miniszteri biztosa beküldi az ezüst vonattal hazaérkezett és a Sz. Múz. tulajdonát képező műtárgyak átadási jegyzőkönyvét. 1947. május 16.; MNL OL XIX-I-12 1. d. 538/1947. Jegyzőkönyvek a Münchenből hazaérkezett műtárgyakat tartalmazó ládák felbontásáról. 1947. április 25–28.

⁶⁶ 3020/1946. M. E. sz. rendelet a Külföldre Hurcolt Magyar Nemzeti Vagyon Kormánybiztosságának megszüntetése tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1946/65. sz. (1946. március 20.) 2. o.

⁶⁷ MNL OL XIX-I-12 1. d. 546/1947. Jeszenszky jelentése a PüM KVMJ Üo-nak az Ezüst-vonattal beérkezett műkincsek egyezése tárgyában. 1947. július 1.

⁶⁸ *Hazatért 1947.; Lengyel Géza: A deportált képek. Haladás*, 1947. május 15. 8. o.

⁶⁹ MNL OL XIX-I-12 1. d. 463/1947. Jeszenszky kérelme Gyöngyössi János külügyminiszternek üdvözlő távírat továbbítása tárgyában. 1947. május 12. Genthonról lásd MMA 2002. 307–308. o. Edwin C. Rae (1911–2002) amerikai művészettörténész, tanár. 1945 augusztusától az amerikai hadsereg műtárgyvédelmi osztályának vezetője, majd a müncheni CACP második igazgatója volt.

⁷⁰ MNL OL XIX-I-1-h 126. d. 41488/1947. VKM VI/2. o.: Edwin C. Raenek, a Collecting Point igazgatójának kifejezett köszönetnyilvánítás. 1947. március 1.

bizottság határozataira történt.⁷¹ Az ügyosztály Jeszenszky által, illetve esetenként közvetlenül értesítette a korábban felkért szakmúzeumokat,⁷² hogy mely birtokba vevőnek melyik hazatért műtárgyakat adta birtokába, és kérte azok értékbecslését.⁷³ A birtokbaadás a tulajdonjog (rendelkezési jog) elismerését jelentette, általa viszont a vonatkozó illetékek (készkiadások és költség-hozzájárulás) be nem fizetése a magánszemélyek részére az államkincstárral szemben vámtartozást képezett, melynek kiegyenlítésére esetenként a múzeumok részére történő műtárgyfelajánlással került sor.⁷⁴ A műtárgy becslési értékének 10%-a, továbbá annak 1%-a a becslési díj, tehát a kirótt illetékek tulajdonosok által befizetése, valamint igazolása után a miniszteri biztosság adta vissza javaikat. Az átvételről felvett jegyzőkönyvek egy-egy példányát a miniszteri biztosság mindig megküldte az ügyosztály részére.⁷⁵ Jeszenszky 1947. június 11-én a hazaszállítási illetékek mértékének megállapítása ügyében külön a pénzügyminiszterhez fordult, kérte a háború utáni helyzetre való tekintettel, hogy azt a lehető legalacsonyabban állapítsák meg, valamint esetenként engedélyezzék annak műtárgyakkal történő megváltását.⁷⁶ Volt olyan tulajdonos, aki fellebbezést nyújtott be a budapesti fővámhivatal határozata ellen, és kérte festményeinek újbóli felértékelését, mivel véleménye szerint a korábban meghozott becslési értékek túl magasak lettek. A miniszteri biztos Káldi Tivadár levelét, valamint a panaszolt képekről az általa újabban felkért műkereskedői szakvéleményt megküldte a PüM KVVMJ Űo-nak. Jeszenszky szerint a múzeum becslése a festmények belső értékére vonatkozott, ellenben a műkereskedő piaci viszonyokra adott értékelésével. Az ügyosztály a tulajdonos kérvényének indoklását nem fogadta el. Elutasító válaszában rámutatott, hogy „A szóban levő (sic!) képek értékeléseinek ugyanis nem a forgalmi érték, hanem a belső érték volt irányadó, s ez ma is változatlanul fennáll.”⁷⁷

⁷¹ A Magyar Köztársaság kormányának 24 390/1946. M. E. sz. rendelete a nyilasok vagy németek által nyugatra hurcolt köz- és magánvagyonra vonatkozó rendelkezések módosítása és kiegészítése tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1946/288. sz. (1946. december 17.) 2–3. o. A végrehajtásáról szóló 664/1947. P. M. (K. V. M. J.) sz. rendeletet lásd MNL OL XIX-I-12 1. d. 508/1947. Dr. Kardos László miniszteri osztálytanácsos (VKM) átirata Jeszenszkynek a 664/1947. P. M. sz. rendelet megküldése tárgyában. 1947. május 27. A témához lásd még *Farkas* 2017. 172–174. o.

⁷² A pénzügyminiszter kérésére a VKM az MNM Tanácsához, az országos múzeumok felügyeleti szervéhez fordult az ügyben lásd: MNL OL XIX-I-1-h 126. d. 66 404/1947. VKM VI/b. o.: A Magyar Szépművészeti Múzeum elhurcolt javaival visszaérkezett műkincsek értékelése. 1947. április 26.

⁷³ Például: MNL OL XIX-I-12 1. d. 483/1947. Jeszenszky jelentése Ortutaynak az SzM elhurcolt javaival visszaérkezett műkincsek értékelése tárgyában. 1947. május 19.; Uo. 536/1947. Jeszenszky kérelme az IpM Igazgatóságának egyes nyugatról visszaérkezett műtárgyak értékbecslése tárgyában. 1947. június 17.

⁷⁴ Például: MNL OL K 726 476/1948. Genthon levele Ortutaynak a Herzog András örökösei által felajánlott Chardin: Pulykacsendélet c. festmény tárgyában. 1948. május 25.; MNL OL XIX-I-12 2. d. 265/1948. Genthon elismervénye Jeszenszkynek a Herzog András tulajdonából származó Chardin: Pulyka-csendélet c. festmény átvételéről. 1948. július 15.

⁷⁵ Például: MNL OL XIX-I-12 1. d. 448/1947. Jeszenszky átirata a PüM KVVMJ Űo-nak Skodaj István budapesti lakos nyugatról visszaérkezett képének kiadása tárgyában. 1947. május 2.; vagy Uo. 476/1947. Jeszenszky átirata a PüM KVVMJ Űo-nak Fabó Pál budapesti lakos nyugatról visszaérkezett képének kiadása tárgyában. 1947. július 3.

⁷⁶ MNL OL XIX-I-12 1. d. 520/1947. Jeszenszky kérelme a pénzügyminiszternek a hazaszállítási illeték kiszabása tárgyában. 1947. június 11.

⁷⁷ MNL OL XIX-I-12 2. d. 420/1948. Jeszenszky levele a PüM KVVMJ Űo-nak néhai Káldi Jenő 2 db Bogdány képének újra becslése tárgyában. 1948. december 7.; Uo. 3. d. 10. dossz., sz. n. Dr. Csikszenthy Rezső tan. (PüM KVVMJ Űo.) értesítése Káldy Tivadárnak fellebbezés elutasítása tárgyában. 1949. április 16.; Uo. 2. d.

A visszaérkezett anyagból az ismeretlen tulajdonosú műtárgyak a VKM megőrzésébe és kezelésébe kerültek.⁷⁸ Mindenképp meg kell jegyezni, hogy egyrészt 1946. december 13-ától a 24 390/1946. M. E. sz. rendelet 1. §-ának 2. és 3. bekezdésében foglaltak alapján, másrészt később, 1949. december 28-ától a minisztertanács 4359/1949. M. T. sz. rendeletével⁷⁹ az előző rendelet hatálya alá tartozó azon javakat, amelyekre senki sem támaszott alapos igényt, a tárgy rendeltetése szerint illetékes miniszternek határozattal átadására kötelezte, ezzel azok a kincstár tulajdonába mentek át. Ha a határozat meghozatalának napjától számított egy éven belül visszakövetelésre jogosult személy jelentkezett, a kincstár az igazolt igénylőt az ingóság valóságos forgalmi értékével kártalanította, vagy részére az ingóságot visszaadta. A rendeletet a már folyamatban levő ügyekben is alkalmazni kellett, a korábbi átadási határozatok időpontjainak figyelembevételével.

Jeszenszky 1947. május 7-én kérelmeket intézett Nyárádi pénzügy-, és dr. Ortutay Gyula kultuszministerhez dr. Bogyay Tamás müncheni alkalmazása tárgyában, mivel Domán szolgálata lejártá után (belga tanulmányi ösztöndíjat nyervén) Brüsszelbe távozott.⁸⁰ A biztos leveléhez csatolta a volt minisztériumi titkárnak, aki Csánky közvetlen segítőtje volt a műtárgyak menekítésénél, az 1946. április 19-én a miniszterének írt beszámolóját. Ebből megtudjuk, hogy a műtárgyak leltározása során felvett jegyzékeket Bogyay gépelte le, s azokból egy-egy példányt magánál tartott. A szállítmány kísérete az amerikaiaknak történő átadás után széjjelment.⁸¹ A tisztviselő, amikor tudomást szerzett a Magyar Anyagi Bizottság⁸² létezéséről, a közreműködését felajánlva nyomban jelentkezett náluk. A szervezet feloszlása következtében azonban közvetlenül a minisztertől érdeklődött további teendői felől.⁸³ Bogyay mindeközben levelezésben állt Dománnal is.⁸⁴ Jeszenszky egyébként a művészettörténész kinti alkalmazását átmeneti jellegűnek tartotta, mivel annak tudására helyben nagyobb szüksége volt.⁸⁵

148/1949. Csikszenthy átirata Jeszenszkynek Káldy Tivadár fellebbezésének elutasításáról. 1949. május 6. Káldi (Kohn) Tivadar (1876–1961) gépészmérnök. Káldi (Kohn) Jenő (1872–1944) gyárigazgató, sportvezető testvére, egyik örököse. A gyűjteményről és az említett esetről lásd *Horváth* 2016. 317–354. o.

⁷⁸ MNL OL XIX-I-12 2. d. 54/1949. Nagy József tan. (VKM) átirata Jeszenszkynek a nyugatra hurcolt műtárgyak őrizetbe adása tárgyában. 1949. február 7.

⁷⁹ *Magyar Közlöny*, 1949/270. sz. (1949. december 30.) 2177–2178. o.

⁸⁰ MNL OL XIX-I-12 1. d. 455/1947., 456/1947. Jeszenszky kérelmei Nyárádinak és Ortutaynak dr. Bogyay Tamás alkalmazása tárgyában. 1947. május 7. Ortutay Gyula (1910–1978) néprajzkutató, politikus, egyetemi rektor, az MTA tagja. VKM miniszter (1947–1950), az MMOK vezetője (1950–1953). Bogyay Tamás (1909–1994) művészettörténész. VKM tisztviselő (1940–1945), részt vett az SzM-i szállítmány menekítésében, majd a háború utáni restitúciós folyamatokban (1944–1951), később a Müncheni Magyar Intézet első igazgatója volt (1962).

⁸¹ A menekített anyag amerikaiak által történő átvételéről, valamint Bogyay tevékenységéről lásd *Kovács* 2018. 155–161., 168–172. o.

⁸² Magyar Anyagi Bizottság Passauban létesült restitúciós tevékenységet folytató autonóm szerv (1945–1946). Lásd MNL OL XXIX-L-2-r 43. cs. Balogh István gazdasági tanácsos, főtitkár (Magyar Anyagi Bizottság, Passau) jelentései a Magyar Anyagi Bizottság alakulása és működése tárgyában. 1946. április 18.

⁸³ MNL OL XIX-I-12 1. d. 455/1947., 456/1947. Megtalálható még: MNL OL XIX-I-1-h 128. d. 54 615/1946. VKM VI/b. o.: Bogyay Tamás jelentése a nyugatra vitt műkincsek helyzetéről. 1946. május 9.

⁸⁴ A Bogyay–Domán levelezést lásd: MNL OL XIX-I-12 4. d. 22. dossz., sz. n. Bogyay (Egerndach) levelei Dománnak. 1946. augusztus 15., október 23., november 27. és 1947. január 29.

⁸⁵ Domán helyett Jeszenszky inkább dr. Garas Klára (1919–2017) múzeumi ór (művészettörténész, 1964–1984 között az SzM főigazgatója) kirendelését javasolta dr. Hahn Sándor hazahozatali kormánybiztos helyettesnek. Később Triznya Mátyás neve merült fel az ügykör ellátását illetően, aki 1948. április 15-én a biztostól a VKM felhatalmazása alapján megbízást is kapott. Kiküldetési ügye azonban függőben maradt, lásd: MNL OL XIX-I-12 1. d. 482/1947. Jeszenszky kérelme Hahn Sándor kormánybiztos-helyettesnek Bogyay és dr. Garas

A még Németországban lévő magyar műkincsek összeírása ügyében 1947 júniusában a minisztérium *Köznevelés* című hivatalos kiadványában, a napilapokban és a rádió útján felszólítást tett közzé a következő szöveggel:

„AZ ELHURCOLT MŰKINCSEK BEJELENTÉSE. A közoktatásügyi miniszter az amerikai katonai kormányzat berlini Fine Arts and Monuments osztályának felkérésre felhívja a közületeket és műgyűjtőket, akikről a németek és nyilasok annak idején műkincseket hurcoltak Németországba, hogy magyarul és lehetőleg angol nyelven is egy-egy példányban jelentsék be a minisztérium X B ügyosztályán (V. Báthory utca 12. IV. em.) az elhurcolt vagyontárgyakra vonatkozó adataikat. A bejelentés nagymértékben megkönnyíti a Németországban lévő magyar műkincsek felismerését és hazaküldését.”⁸⁶

Ugyanakkor a Jeszenszky-biztosság révén bejelentő kérdőíveket küldetett ki a már ismert tulajdonosi címekre.⁸⁷ A miniszteri biztos meglévő ismeretei alapján a további adatok begyűjtéséhez külön leveleket írt a károsultaknak,⁸⁸ valamint az állami szerveknek,⁸⁹ s ha kellett, az Árverési Csarnoknak.⁹⁰ A Veszélyeztetett Magángyűjtemények Ügyeinek Miniszteri Biztossága hatáskörébe tartozó műtárgyak bejelentéseit pedig a megfelelő eljárás végett megküldte Fügedinek.⁹¹

Jeszenszky jelentése az Ezüst-vonat szállítmányáról

Jeszenszky 1947. június 20-án tette meg jelentését az Ezüst-vonat szállítmányáról. A minisztert örömmel értesítette az SzM grafikai gyűjteményéből elszállított anyag ép és hiánytalan visszaérkezéséről, valamint az intézmény részére történő birtokba adásáról. A múzeum további 5 festménye és a kisszebeni Metterica (másként Szent Anna harmadmagával szoborcsoport) oltárának Máriát gyermekével ábrázoló faszobra is visszaérkezett. Ekkorra vált lehetővé a régi külföldi mesterek képgyűjteményének számbavétele: az 1938 darabból 21 hiányzott. Ezek, mivel a szentgotthárdi és müncheni műtárgylistákon nem szerepelnek, valószínűleg az épület katonai megszállásakor veszttek el. A miniszteri biztos végleges beszámolót sem a régi magyar anyagról, sem a modern képtár károsodásáról nem tudott még adni.⁹²

Klára foglalkoztatása tárgyában. 1947. május 19.; Uo. 533/1947. Jeszenszky levele Ortutaynak dr. Garas Klára szakminiszteri véleményezése tárgyában. 1947. június 16.; Uo. 2. d. 21/1948. Jeszenszky kérelme a miniszternek Triznya Mátyás alkalmazása tárgyában. 1948. január 14.; Uo. 123/1948. Jeszenszky megbízása Triznya Mátyásnak. 1948. április 15. és Uo. 225/1948.

⁸⁶ Az elhurcolt műkincsek bejelentése. *Népszava*, 1947. június 4. 5. o.

⁸⁷ MNL OL XIX-I-12 1. d. 507/1947. Nemes min. of. (VKM) értesítése Jeszenszkynek a németek által elhurcolt műkincsek ügyében kérdőív kibocsátása tárgyában. 1947. május 30.

⁸⁸ Például: MNL OL XIX-I-12 1. d. 554/1947. Jeszenszky kérelme Hatvany Józsefnének a németek által elhurcolt porcelán gyűjteménye tárgyában. 1947. június 28.; vagy Uo. 562/1947. Jeszenszky kérelme a Vasvár Községi Előljárárságnak a helyi múzeumba beszállásolt német katonák által elhordott tárgyak tárgyában. 1947. július 3.

⁸⁹ Például: MNL OL XIX-I-12 1. d. 566/1947. Jeszenszky kérelme Dancs Istvánnak (PüM KVMJ Űo.) a München mellett talált XVI. századi éremgyűjteményt tartalmazó láda tárgyainak azonosítása tárgyában. 1947. július 3.

⁹⁰ Például: MNL OL XIX-I-12 1. d. 556/1947. Jeszenszky kérelme az Árverési Csarnok Igazgatóságának a nyugatról hazaérkezett miniatűr tulajdonosának megállapítása tárgyában. 1947. június 30.

⁹¹ Például: MNL OL XIX-I-12 1. d. 135/1946. Jeszenszky levele a Veszélyeztetett Gyűjtemények Ügyeinek Miniszteri Biztosságának Drucker Géza bejelentésének megküldése tárgyában. 1947. március 11.

⁹² SzMI 242/1947.; MNL OL XIX-I-12 1. d. 544/1947. Ismerteti Kovács 2018. 255–259. o.

Az SzM Régi Képtárának háborús vesztesége ⁹³		
<i>A műtárgy alkotója és címe</i>	<i>adatai</i>	<i>leltári száma</i>
Hans von Aachen: Hungária felszabadítása	pergamen, 34,6×42 cm	6710
Adriaen Boudewyns: Folyó partja	vászon, 40,5×57,5 cm	2535
id. Jan Brueghel: Aeneas az alvilágban	rézlemez, 26,5×36,5 cm	551
id. Jan Brueghel: Aeneas az alvilágban	rézlemez, 26,5×36,2 cm	553
Balthasar Denner: Önarckép	vászon, 41,5×34,6 cm	420
Északolasz alkotó, XVI. sz. eleje: Szent vértanúnő	töredék, fa, 43×33 cm	76
Jacques Fouquier: Keresztvitel	fa, tondó átmérője 22,3 cm	546
Fr. Guardi: Négy velencei veduta	karton fára, 14,5×18,5 cm	4250
Fr. Guardi: Négy velencei veduta	karton fára, 14,5×18,5 cm	4251
Fr. Guardi: Négy velencei veduta	karton fára, 14,5×18,5 cm	4252
Fr. Guardi: Négy velencei veduta	karton fára, 14,5×18,5 cm	4253
Charles Lebrun követője: Békekötés	vászon, 70×116,5 cm	709
Nicolas Maes: Előkelő hölgy gyermekével	vászon, 75×62 cm	5415
id. Frans van Mieris: Hölgy tengelicével	fa, 23,5×17,7 cm	4294
Jacob Ruisdael: Vízésés	fa, 39×45,7 cm	3836
David III. Ryckaert: Kocsmai jelenet	vászon, 87,5×119 cm	1500
Spanyol festő, XVII. sz. második fele: Szent Sebestyén	vászon, 163×101 cm	758
Tiziano utánczója: Gyermek triton	vászon, 26,5×23,6 cm	4245
Luis Tristan: A három királyok hódolása	vászon, 232×115 cm	6373
Pieter Verelst: Csábítás	fa, 23,5×29,5 cm	247
Joachim Wtewaël: Páris ítélete	rézlemez, 22,1×28,4 cm	4281

Magántulajdonból, köztük a Herzog-,⁹⁴ a herceg Festetics-, a Wolfner-gyűjteményből 23 darab műtárgy, azon kívül 33 csehszlovák területen fellelt modern magyar festmény, továbbá két láda fajansz, arany- és elefántcsonttárgy, közöttük özvegy Dobay Aurélné porcelánjai érkeztek vissza. Az egyes darabok pontos beazonosítása folyamatban volt. Jeszenszky egybevetette a Csánky-féle és a visszaérkezett műtárgyak jegyzékeit. Kiderült, hogy a magánszemélyektől származó műtárgyak nincsenek meg, a szentgotthárdi anyagból 29 festmény és két faszobor, valamint a németországi anyagból 11 festmény és egy faszobor hiányzott. Ezek valószínűleg Szentgotthárdon vesztek el. Jeszenszky megállapította továbbá, hogy a volt főigazgató jegyzékei pontatlanok, mivel olyan műtárgy is sze-

⁹³ A táblázat az MNL OL XIX-I-12 I. d. 544/1947. I. o. adatai alapján került összeállításra.

⁹⁴ Jeszenszky a Herzog-gyűjtemény műtárgyairól, egyesek visszaérkezéséről, mások múzeumi előkerüléséről, tulajdonosaik részére történő birtokba- és kiadásáról, valamint az elveszett darabok felkutatása ügyében megtett intézkedéseiről 1947 novemberében külön tájékoztatta a minisztert lásd: MNL OL XIX-I-12 2. d. 783/1947. Jeszenszky jelentése Ortutaynak a Herzog-féle gyűjtemény műtárgyairól. 1947. november 10.

repelt a szentgotthárdi listán, amely azután a müncheni szállítmányból került elő – és fordítva. Ezeket továbbra is igényelték a CACP-tól.⁹⁵

Domán 1947. május végén távozott Münchenből. A biztos kérte a minisztertől, hogy a további kutatáshoz és azonosításhoz küldjenek ki megfelelő tudású szakembert. Jelezte, hogy megkezdi az SzM épületében felhalmozott magántulajdonú műtárgyak számbavételét, mivel erre addig védett helyiség hiányában nem kerülhetett sor. Jelentése végén ismét felvetette a magyar állam által a háború folyamán hivatalosan elajándékozott műtárgyak ügyét, de már azok visszavásárlásának ötletével. Az amerikai hatóságok ezek kiadását ugyanis, a magyar igénybejelentés ellenére, jogalap hiányára hivatkozva megtagadták.⁹⁶

A beadványra adott, július 8-án kelt válaszelevelében a minisztérium arról értesítette Jeszenszkyt, hogy Domán visszarendelése ügyében már történt intézkedés, valamint a belügyminiszterhez fordultak egy nyomozó rendőrtisztnek a biztossághoz való beosztásáért. Felhatalmazták a miniszteri biztost, hogy az elajándékozott festmények visszavásárlására tegyen ajánlatot az amerikaiaknak, de csak akkor, ha azok hajlandóak a műalkotásokat jelképes összegért a magyar állam rendelkezésére bocsátani.⁹⁷ Jeszenszky viszontválaszából azonban kiderül, hogy Domán alkalmazása a pénzügyminiszter hatáskörébe tartozott. Dr. Hahn Sándor hazahozatali kormánybiztos-helyettes a múzeumi anyag visszaszállítása után befejezettek hitte alkalmazását, ezért a művészettörténész az MNM Tanácsának (múzeumi tanács) hozzájárulásával elfogadta az amerikai tanulmányi ösztöndíját.⁹⁸ Ortutay kultuszminiszter 30-án a következő sorokkal külön üdvözölte és kérte fel Jeszenszkyt:

„Az Ezüst-vonat szállítmányáról hozzám eljuttatott kitűnő, részletes jelentésedet hálásan köszönöm. Őszinte örömömre szolgál, hogy értékes munkáddal a magyar műveltség számára ezt az anyagot megmentetted.

Felhívom a figyelmedet, hogy a jelentésdben említett folyamatban lévő ügyek mielőbbi jó befejezését szorgalmazni szíves légy. Így az eddig mutatkozó két lista közötti hiány okának a felderítését és lehető eltüntetését.

A Hitlernek és Ribbentropnak ajándékozott képek ügyében a további jogi tárgyalásokon a magyar álláspontot képviselni szíveskedj és ezennel megadom a felhatalmazást egy képletes összeg megfizetésére is.”⁹⁹

⁹⁵ SzMI 242/1947.; MNL OL XIX-I-12 1. d. 544/1947. Dobay Aurélné sz. Madarassy-Beck Margit bárónő (1878–1949) Dobay Aurél báró (1871–1946) jogász, bankigazgató felesége.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ MNL OL XIX-I-12 1. d. 581/1947. Koczkás Gyula tanácsos (VKM) értesítése Jeszenszkynek az „Ezüst-vonat szállítmánya” tárgyában. tett beadványával kapcsolatban. 1947. július 8.; MNL OL XIX-I-1-h 127. d. 106 448/1947. VKM VI/2. o.: Dr. Domán Andrea. 1947. július 18.

⁹⁸ MNL OL XIX-I-1-h 127. d. 106 448/1947. VKM VI/2. o.: Jeszenszky jelentése Ortutaynak. 1947. július 14. Hahn Sándor (1896–1988) jogász, fővárosi tisztviselő (1915–1948), 1945-től tanácsnok, 1946 májusától hazahozatali kormánybiztos-helyettes. Felügyelete alá tartozott az ausztriai amerikai és angol, később az orosz kivételével valamennyi nyugati zóna. A Szent Korona című restitúciós témájú könyv szerzője. Az 1940-es évek végén hagyta el az országot, Amerikában telepedett le.

⁹⁹ MNL OL XIX-I-12 1. d. 616/1947. Ortutay köszönőlevele Jeszenszkynek az Ezüst-vonat szállítmányáról készült jelentése tárgyában. 1947. július 30.

*Intézkedés más nyugatról visszaérkezett szállítmányok ügyében,
1947. március – 1948. május*

A Linzből indított szállítmány a bécsi Néprajzi Múzeumból, valamint Aschachból

Jeszenszky 1947. március 24-én átiratot intézett a Hazahozatali Kormánybiztosság¹⁰⁰ részére, mert a VKM-től kapott értesítése alapján a bécsi Néprajzi Múzeumban magyar tulajdont képező műtárgyakat találtak. Az osztrák közoktatásügyi miniszter erről még 1946 októberében tájékoztatta a Magyar Főkonzulátust. A pénzügyminiszter a bécsi Magyar Visszaszolgáltatási Bizottságot egy hónappal később a kulturális javak visszaigénylésére utasította.¹⁰¹ A PüM KVMJ Üo. rendelkezése szerint a birtokbaadási eljárás lefolytatásáig ezeket Jeszenszkynek kellett volna megőriznie.¹⁰² A biztos először 1947 szeptemberében kapta kézhez valószínűleg a minisztériumtól (olvashatatlan a feladó) Albert Zlatnik bankigazgatónak Dános Gézához írt, német nyelvű tájékoztató levelét magukról a műtárgyakról.¹⁰³ Érdekeség, hogy a restitúciós folyamat idejekorán kapott hazai sajtóvisszhangot.¹⁰⁴ Az ügyosztály csak 1948. január elején továbbította Jeszenszkynek dr. Varvasovszky László levelét, amelyben a bécsi Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság vezetője beszámolt az addigi fejleményekről:

„Tisztelettel jelentem, hogy a bécsi Néprajzi Múzeumban a mellékelt kimutatásban részletezett magyar műkincseket sikerült felkutatnom és biztonságba helyeznem, amelyek értéke legalább 5 millió forintra becsülhető.

A Minisztérium 133 363/1946.K.V.M.J.sz. leiratában közölt adatok alapján és annak feltételezéséből kiindulva, hogy az SS-ek – az előbb említett ügyiratban megjelölt műkincseken kívül – egyéb magyar műkincseket is hurcoltak el, a kutatást tovább folytattam, és a már ismeretes műkincseken kívül a bécsi Néprajzi Múzeumban további 35 db. világhírű magyar festmény (többek között Munkácsy, Benczúr, Szinyei-Merse stb.) nyomára jutottam.

A hivatalos osztrák fórum annak a bizonyítását kérte, hogy a műkincsek Magyarországról és nem Magyarországon keresztül kerültek Ausztriába. – A bizonyítási eljárás folyamán sikerült igényeinket érvényesíteni.

A műkincsek jelenleg a Bizottság őrizetében a bécsi magyar követség épületében vannak. Mihelyt az engedélyt [a] restitúcióra megkapom a hazaszállításra vonatkozó intézkedéseket haladéktalanul megteszem. A szakszerű csomagolásról gondoskodom.

¹⁰⁰ A Hazahozatali Kormánybiztosság a Miniszterelnökség felügyelete alatt álló szerv, feladata a hadifoglyok, a deportáltak és menekültek hazatelepítése volt, megszüntetése után beolvastották a Belügyminisztériumba (1945–1947). Erdős 2015. 171–196. o. Ezzel párhuzamosan működött az újjáépítési miniszter felügyelete alatt álló Külföldre Hurcolt Magyar Nemzeti Vagyon Kormánybiztossága (1945–1946), mint restitúcióval foglalkozó szerv, ennek megszüntetése után jött létre a Pénzügyminisztériumon belül az KVMJ Üo. (1946–1952).

¹⁰¹ MNL OL XIX-I-12 I. d. 370/1947. Jeszenszky kérelme a Hazahozatali Kormánybiztosságnak a bécsi Néprajzi Múzeumban tárolt magyar tulajdonú műtárgyak tárgyában. 1947. március 24.

¹⁰² MNL OL XIX-I-12 I. d. 484/1947. Dr. Józsa Dénes miniszteri osztálytanácsos (PüM KVMJ Üo.) értesítése Jeszenszkynek a bécsi Néprajzi Múzeumban tárolt elhurcolt magyar műkincsek tárgyában. 1947. május 16.

¹⁰³ MNL OL XIX-I-12 2. d. 670/1947. Albert Zlatnik ig. (bécsi Central-Wechselstuben Aktiengesellschaft) levele Dános Géza ig. (MÁH) részére a bécsi Néprajzi Múzeumban fellelt műtárgyak tárgyában. 1947. szeptember 2.

¹⁰⁴ Harmincöt világhírű festményt és nagyértékű javakat kapunk vissza. *Népszava*, 1947. október 25. 8. o.

Végül jelentem, hogy a fenti eljárás folyamán az U. S. zónában, Grieskirchenben, Asch[ach], és Linzben hatósági őrizetben levő magyar tulajdont képező festmények és szőnyegek nyomára jutottam, amelyek visszaigénylését azonnal folyamatba vettem.¹⁰⁵

A bécsi múzeumi, valamint a korábban a németek által valószínűleg dunai uszályokon kiszállított aschachi anyagok Linzből indítva 1948. május 20-án érkeztek vissza,¹⁰⁶ köztük például a Miniszterelnökség tulajdonából származó berendezési tárgyak,¹⁰⁷ Vida Jenő és Káldi Jenő festményei, de Hähnel Ferenc hét és fél kilogramm súlyú különleges ezüst evőeszköze is.¹⁰⁸ A 89 műtárgyat tartalmazó 85 csomag felbontása a Jeszenszky-bizottságon két napot vett igénybe.¹⁰⁹ Ezekből 39 tétel, mivel birtokba adása iránt igényt senki nem támasztott a PüM KVMJ Üo. 1948. október 14-én hozott határozatával a VKM kezelésébe került.¹¹⁰ Később ügyükben Jeszenszky, a minisztérium X. főosztálya békeszerződési csoportjának 1949 márciusán történt érdeklődésére a következőt jelentette: „...[az] őrizetembe adott műtárgyak jelenleg is őrizetemben vannak. Amennyiben azoknak vagy azok közül egyeseknek tulajdonosai a jövőben megállapíthatóak lesznek, úgy azok ügyét újból a pénzügyminisztériumban működő tárcaközi bizottság elé terjesztem.”¹¹¹

A Bad Ischlből indított szállítmány

Bad Ischlből 1947. július 17-én érkezett vissza 9 ládányi 20 magán- és ismeretlen tulajdonú (utóbbiak szintén VKM őrizetbe kerültek) műtárgy, melyek értékét a miniszteri bizottság hivatalában október 3-án 21 600 forintban állapították meg. Ezeket fel-

¹⁰⁵ MNL OL XIX-I-12 2. d. 14/1948. Dr. Mekkey Jenő pénzügyi főtan. (PüM KVMJ Üo.) átirata Jeszenszkynek Bécsi Néprajzi Múzeumtól átvett elhurcolt magyar műkincsek sorsa tárgyában. 1948. január 8. Varvasovszky László (1912–2000) jogi doktor. A Külkereskedelmi Hivatalnál (1937-től), az EJK-án (1945-től) dolgozott, egy ideig a bécsi Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság elnöke volt. Az Általános Értékforgalmi és Hitelbank osztályvezetőjeként ment nyugdíjba. Lásd még: A Pénzügy persze tudta... Magyar műkincsek nyomában. *Magyar Nemzet*, 1991. november 1. 10. o.

¹⁰⁶ MNL OL XIX-I-12 2. d. 256/1948. Jeszenszky felterjesztése Ortutaynak Eisler Aladár szállítmányozási vállalat számlája tárgyában. 1948. július 12. Lásd még *Békefi* 2000. 136–137. o.

¹⁰⁷ A műtárgyak kiadásának folyamatáról bővebben lásd: MNL OL XIX-I-12 2. d. 194/1948. Jeszenszky kérelme Dinnyés Lajos miniszterelnöknek nyugatról visszaérkezett műtárgyak tárgyában. 1948. május 31.; Uo. 253/1948. Jeszenszky kérelme a Miniszterelnökség Gondnoki Hivatalának a linzi anyaggal kapcsolatos további intézkedések megtétele tárgyában. 1948. július 9.; Uo. 279/1948. Jeszenszky értesítése a PüM KVMJ Üo-nak a Miniszterelnökség nyugatról hazaérkezett műtárgyainak kiadásáról. 1948. július 28.; Uo. 363/1948. Jeszenszky kérelme Dinnyésnek műtárgyak átvétele, elszállítása és költség hozzájárulása tárgyában. 1948. november 2.; Uo. 450/1948. Jeszenszky átirata a PüM KVMJ Üo-nak a miniszterelnökség ezüstneműjének szállítási költségei tárgyában. 1948. december 27.; Uo. 454/1948. Jeszenszky jelentése a PüM KVMJ Üo-nak a Miniszterelnökség műtárgyainak kiadása tárgyában. 1948. december 29.

¹⁰⁸ MNL OL XIX-I-12 2. d. 223/1948. Jeszenszky közleménye a PüM KVMJ Üo-nak Hähnel Ferenc ezüst evőeszközének kiadása tárgyában. 1948. június 25. Vida (Weil) Jenő (1872–1945) nagytökés, iparvállalati vezérigazgató. Hähnel Ferenc ifj. (?) Hähnel Ferenc (1857–1935) dohányjövődéki főfelügyelő egyik örököséről lehet szó.

¹⁰⁹ MNL OL XIX-I-12 2. d. 185/1948. Jeszenszky-bizottság jegyzőkönyve a Linzből érkezett műtárgyszállítmány 1948. május 21-i bontásának eredményéről. 1948. május 22.; Uo. 423/1948.

¹¹⁰ MNL OL XIX-I-12 2. d. 404/1948. Dr. Czéh József tan. (PüM KVMJ Üo.) értesítése Jeszenszkynek festmények őrizetbeadása tárgyában. 1948. november 17.; Uo. 421/1948. Dr. Pogány Károly tan. (VKM) levele Jeszenszkynek a pénzügyminiszter 295 518/48.KVMJ. sz. átiratának megküldése tárgyában. 1948. december 3.

¹¹¹ MNL OL XIX-I-12 2. d. 80/1949. Jeszenszky jelentése a VKM X. főosztály Békeszerződési csoportjának festmények őrizetbeadása tárgyában. 1949. március 8.; Uo. 154/1949. Nagy József tan. (VKM) értesítése Jeszenszkynek festmények őrizetbe adása tárgyában. 1949. május 19.

tehetően a háború alatt SS-egységek szállították ki teherautón az országból, majd egy sóbánya épületében raktározták el.¹¹² Külön problémaként felmerült, a PüM KVMJ Őo. által Jeszenszkynek 11-én megküldött Varvasovszky-féle jelentés alapján, hogy a rakományból két képre időközben a francia restitúciós misszió is igényt támasztott. A biztos azonosításuk érdekében a pénzügyminiszterhez fordult, ugyanakkor átiratában jelezte, hogy a magyar tulajdonosokat sem sikerült még kinyomoznia. Kérte az azonosítás és kutatás érdekében, hogy legalább a keresett műtárgyak ismertetőjeleit közöljék vele.¹¹³ Időközben azonban a festményekről az amerikai főparancsnokság új vizsgálási jegyzőkönyvet állított ki, így azokat már nem kellett visszaszolgáltatni.¹¹⁴ A Bad Ischl-i anyagból azonosított műtárgyaknak, ahogyan más külföldről visszaérkezett javaknak is a megállapított tulajdonosok részére történő birtokba- és kiadása a korábbi eljárás szerint zajlott.¹¹⁵ Többségüknél ez annak ellenére sem sikerült, hogy 1947. december 14-én a *Magyar Közlönyben* meghirdetésre kerültek a tárgyak. Felhívták a figyelmet a 24 390/1946. M. E. sz. rendelettel arra, hogy „Amennyiben a visszakövetelésre jogosultak a felsorolt javakra e hirdetmény közhírré tételétől számított egy év alatt megfelelő bizonyítékokkal alátámasztott igényüket a pénzügyminisztérium Külföldre Vitt Magyar Javak ügyosztályán (Budapest, V., Hold-u. 4., II. 3.) nem jelentik be, a javak a kincstár tulajdonába mennek át.”¹¹⁶

Jóvátételi megkeresések

A VKM 1947. március 4-én intézményeitől a 41917/1947.X.b.ü.o. sz. leiratában a Romániában maradt magyar javak bejelentését kérte, mivel ott az Ellenséges Javakat Felügyelő és Kezelő Pénztár (Casa de Administrare si Supraveghere a Bunurilor Inamice röviden: CASBI) lefoglalta az ingó és ingatlan vagyonokat.¹¹⁷ Jeszenszky hivatalát nem érintette a kérés.¹¹⁸

¹¹² MNL OL XIX-I-12 1. d. 589/1947. Dr. Boldizsár Béla pénzügyi titkár átadási elismervénye Jeszenszkynek a Bad Ischlből hazaküldött 9 db. ládáról. 1947. július 17.; Őo. 606/1947. Jeszenszky-biztosság jegyzőkönyve a Bad-Ischlből hazahozott műtárgyakat tartalmazó ládák felbontásáról. 1947. július 19.; Őo. 2. d. 738/1947. Jeszenszky-biztosság jegyzőkönyve a Bad Ischlből hazahozott műtárgyak értékéről. 1947. október 3.; Őo. 834/1947. Dr. Józsa Dénes miniszteri osztálytanácsos (PüM KVMJ Őo.) átirata Jeszenszkynek az Ernst Múzeum javainak őrizetbe adása tárgyában. 1947. november 27.

¹¹³ MNL OL XIX-I-12 2. d. 752/1947. Jeszenszky kérelme a pénzügyminiszternek a Bad Ischl-i szállítmányba került két francia tulajdonú kép azonosítása tárgyában. 1947. október 15.

¹¹⁴ MNL OL XIX-I-12 2. d. 107/1948. Dr. Czéh József tan. (PüM KVMJ Őo.) közleménye Jeszenszkynek az Ernst Múzeum külföldre hurcolt képei tárgyában. 1948. március 30.

¹¹⁵ Például: MNL OL XIX-I-12 2. d. 19/1948. Jeszenszky kérelme Géber Antalnak Weiss Edit Bad-Ischlből hazaérkezett Mednyánszky-képeinek igazolása tárgyában. 1948. január 14.; Őo. 108/1948. Jeszenszky értesítése a PüM KVMJ Őo.-nak Weiss Edit nyugatról visszaérkezett műtárgyainak kiadása tárgyában. 1948. április 16.; Őo. 44/1948. Jeszenszky értesítése a PüM-nak a Bad-Ischlből hazahozott szállítmányban lévő Weiss Edit tulajdonát képező festmények becsértéke tárgyában. 1948. február 6.; Őo. 174/1948. Jeszenszky jelentése Ortutaynak Weiss Edit nyugatról visszaérkezett három db. képének birtokbaadása tárgyában. 1948. május 12.

¹¹⁶ *Magyar Közlöny*, 1947/283. sz. (1947. december 14.) 2–3. o.; MNL OL XIX-I-12 2. d. 225/1948.

¹¹⁷ *Lipcsey* 2001.

¹¹⁸ MNL OL XIX-I-12 1. d. 330/1947. VKM 41 917/1947.X.b.ü.o. sz. leiratának megküldése az Elhurcolt Művészeti Alkotások Ügyei Miniszteri Biztosi Hivatalának a Romániában maradt magyar javak bejelentése tárgyában. 1947. március 4.; MNL OL XIX-I-1-h 126. d. 55 777/1947. VKM VI/b. o.: A Romániában maradt magyar javak bejelentése. 1947. április 1.

Dobrovits az MNM elnöki tanácsosa 1947. március 26-án továbbította a Jeszenszky-biztosságnak a Jóvátételi Hivatal¹¹⁹ 04 523/1947.JH. sz. megkeresését az Alsólendva környékéről származó jugoszláv vagyontárgyak, tóra és tartozékainak visszaszolgáltatása tárgyában. 29-én erre nemleges válasz született.¹²⁰ A minisztérium pedig 1948. július 23-án küldte meg a biztosságnak a Jóvátételi Hivatal 6500/8/1948.JH. sz. újabb megkeresését a volt Dunabánság kultúrosztályának numizmatikai gyűjteménye tárgyában.¹²¹ A Jugoszláv Jóvátételi Delegáció¹²² szóbeli jegyzékben a békeszerződés 24. cikke¹²³ alapján kérte az Újvidék magyar megszállásakor elszállított régi római, görög és bizánci ezüst, illetve aranypénzek visszaszolgáltatását. Jeszenszky augusztus 4-én Rudnay nyomozati jelentésére az ügyben korábban eljáró dr. Jung Miklóstól kért sürgős tájékoztatást.¹²⁴ A nyugalmazott tanügyi tanácsos másnapi válaszevelében a keresett pénzek 1941 áprilisában a báni épületben történt átvételéről, majd feljebbvalójának átadásáról, továbbá utóbbi által az MNM-nak felküldéséről jelentett.¹²⁵ A miniszteri biztos az újabb információkat 1948. augusztus 25-én továbbította dr. Huszár Lajosnak a megnevezett intézmény főigazgatójának, akitől időközben a Rudnaynak adott nemleges szóbeli nyilatkozata után, beérkeztek az azt megerősítő írásbeli közlemények is. Huszár javaslatára felvilágosításért a Kögyűjtemények Országos Főfelügyelőségéhez¹²⁶ (KÖF) fordultak.¹²⁷ Jeszenszky szeptember 27-i érdeklődésére dr. Radnóti Aladár főfelügyelő-helyettes nem tudott további adattal szolgálni. Az általa leírtak alapján a miniszteri biztos október 5-én a hivatal korábbi előadójához és újvidéki kiküldöttjéhez fordult kérésével.¹²⁸ Utóbbi, dr. Vargha László, ekkor a Néprajzi Múzeum főigazgatója 21-én kelt válaszevelében az 1941-es, de más feladatok során végzett útjait részletesen ismertette, s ezekről egy, a KÖF-től kapott hivatalos igazolást is csatolt. Az egykori kiküldött leírása szerint, a dunabánsági

¹¹⁹ *Weinacht* 2015. 247–263. o.

¹²⁰ MNL OL XIX-I-12 1. d. 380/1947. Dobrovits levele Jeszenszkynek a Jóvátételi Hivatal 04523/1947. JH. sz. átiratának megküldése tárgyában. 1947. március 26.

¹²¹ MNL OL XIX-I-12 2. d. 283/1948. Dr. Kubinszky Lajos of. (VKM) átirata Jeszenszkynek a volt Dunabánság kultúrosztályának numizmatikai gyűjteménye tárgyában. 1948. július 23.

¹²² *Földesi* 2002. 79–80., 128–131. o.

¹²³ Az 1947. február 10-én Párizsban aláírt békeszerződés 24. cikke értelmében Magyarország az Egyesült Nemzetek, köztük Jugoszlávia területéről elhurcolt irattárakat, könyvtárakat és gyűjteményeket köteles volt visszaszolgáltatni. *Radisics* 1947.

¹²⁴ MNL OL XIX-I-12 2. d. 283/1948. Rudnay jelentése, majd Jeszenszky felhívása dr. Jung Miklós ny. tanügyi tanácsoshoz a volt Dunabánság kultúrosztályától elszállított numizmatikai gyűjtemény tárgyában. 1948. augusztus 4. Jung Miklós (?) tanügyi titkár, majd Arad, Csanád és Torontál vármegyék népoktatási kerületének vezetője.

¹²⁵ MNL OL XIX-I-12 2. d. 296/1948. Dr. Jung Miklós ny. tanügyi tan. jelentése Jeszenszkynek az újvidéki báni épületben 1941-ben átvett pénzekről. 1948. augusztus 5.

¹²⁶ A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának kiadványai I. Budapest, 1937. 7–13. o.

¹²⁷ MNL OL XIX-I-12 2. d. 298/1948. Jeszenszky kérelme dr. Huszár Lajos főigazgatónak (MNM) az újvidéki szerb régi pénzgyűjtemény ügyében. 1948. augusztus 25.; Uo. 327/1948. Huszár közleménye Jeszenszkynek a pénzgyűjtemény átvétele tárgyában. 1948. szeptember 23. Huszárról lásd MMA 2002. 404–405. o.

¹²⁸ MNL OL XIX-I-12 2. d. 333/1948. Dr. Radnóti Aladár főfelügyelő-helyettes (KÖF) válaszevele Jeszenszkynek az 327-1948. sz. iratára. 1948. szeptember 29. Megtalálható még: MNL OL K 729. 35. cs. 602/1948. MNM KÖF: Elhurcolt Javak Miniszteri Biztosa: Újvidéki Múzeum anyaga tárgyában. 1948. szeptember 29. Radnótiról lásd MMA 2002. 727. o.

kultúrosztállyal és Junggal sosem állt kapcsolatban, és a keresett numizmatikai gyűjteményről sem volt tudomása. Jeszenszky 29-én végül csak az eredménytelenül zárult kutatásról tudta tájékoztatni Ortutayt.¹²⁹

A Műkincs-kormánybiztosság által lefoglalt műtárgyak visszaadása a tulajdonosok részére a Szépművészeti Múzeumban

Egyrészt a Csánky-vezette úgynevezett Műkincs-kormánybiztosság által zsidó tulajdonból lefoglalt és az SzM-ba beszállított, másrészt korábban a gyűjtők által ott letétként megőrzésre elhelyezett,¹³⁰ a háború alatt helyben raktározott műtárgyak tulajdonosoknak történő visszaadásával előbb az intézmény főigazgatósága, majd a Jeszenszky-biztosság foglalkozott¹³¹ – hasonlóan az 1943-ban a modern magyar művészeti kiállításra Svájcba küldött, majd 1948-ban Londonon keresztül visszaérkezett darabokkal is.¹³² A múzeum 1945 júniusában felhívást tett közzé ezen értékek kiadásáról.¹³³ Figyelembe kell vennünk, hogy a korabeli műtárgykiadási eljárásokat számos körülmény nehezítette. A háború végén nem volt biztosítva az épület megfelelő őrzése, ezért a beszállított ingóságok egy része megsemmisült, elveszett, illetve a megmaradtak összekeveredtek.¹³⁴ Egyes gyűjtemények darabjai több helyre, például más intézményekbe is kerültek. Az 1944. évi átvételek jegyzőkönyvei kezdetben sem a múzeum tisztviselőinek, sem Jeszenszkynek nem álltak rendelkezésére, majd azok hiányos adminisztrációja okozott problémát. Az SzM által lefolytatott műtárgykiadások elismervényei ezért többnyire nem leltár szerintiék, sokszor darabszintűek és ugyancsak hiányos adminisztrációval felvettek.¹³⁵

Hatásköre alapján Jeszenszky miniszteri biztos 1947. május 7-én felkérte Genthon főigazgatót, a múzeum személyzetének utasítására, hogy az épületben tárolt, nem állami tulajdont képező műtárgyakat tudta és az engedélye nélkül kiadni vagy az épületből kivinni tilos. Természetesen az intézményi bírálatra behozott műtárgyak ez alól kivételt képeztek. A biztos egyúttal haladéktalanul bekérte az addigi kiadások átvételi elismervényeit.¹³⁶ Külön összesítés ezekről nem ismert, de Jeszenszky az Ezüst-vonat szállít

¹²⁹ MNL OL XIX-I-12 2. d. 364/1948. Vargha főigazgató (Néprajzi Múzeum) válaszelevele Jeszenszkynek a 333-1948. sz. iratára. 1948. október 21. Vargháról lásd MMA 2002. 924–925. o.

¹³⁰ Farkas 2009. 73., 78–94. o.

¹³¹ Farkas 2016. 1464–1466. o. A Jeszenszky-féle kiadásokról lásd például: MNL OL XIX-I-12 3. d. 10. dossz. 672/1947. Géber Antal elismervénye Láng Rudolf tulajdonát képező kép átvételéről. 1947. március 22.; vagy Uo. 10. dossz. 674/1947. Strauss Pálné elismervénye az SzM őrizetében levő képei átvételéről. 1947. február 25.

¹³² MNL OL K 726. 824/1948. SzM: A svájci kiállításra kölcsönadott, majd Londonba átvitt modern magyar képanyag hazaszállítása tárgyában. 1948. szeptember 9.; MNL OL XIX-I-12 2. d. 369/1948. Jeszenszky elismervénye az SzM Ig-nak az angliai kiállításról hazaérkezett magántulajdonú képek átvételéről. 1948. október 29. Lásd még *Juhász Sándor: Bombabiztos menedék. Magyar kortárs kiállításorozat 1944-ben, Svájcban. Műértő*, 20. (2017) 9. sz. 7. o.

¹³³ Mit loptak el a németek a Szépművészeti Múzeumból? *Magyar Nemzet*, 1945. június 2. 4. o.

¹³⁴ MNL OL XIX-I-12 4. d. Jegyzőkönyv Varju Domokos kihallgatásáról. 1947. január 11.

¹³⁵ A keresett műtárgyak múzeumi azonosításának és kiadásának nehézségeiről lásd: MNL OL XIX-I-13 3. d. 535/1948. Keleti István rendőr nyomozó főhadnagy 1948. szeptember 24-i jelentése dr. Ágai Béláné feljelentése tárgyában. 1948. szeptember 24.

¹³⁶ MNL OL XIX-I-12 1. d. 450/1947. Jeszenszky kérelme Genthonnak a múzeum épületében található magántulajdonú tárgyak kivételének tiltása tárgyában. 1947. május 7.; SzMI 170/1947. Köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások min. biztosa a magántulajdonba tartozó műtárgyak kiadása tárgyában követendő eljárás. 1947. május 7. Az SzM által lefolytatott műtárgykiadások elismervényei ezért többnyire

mányáról a miniszternek tett jelentésében megemlíti, hogy a Műkincs-kormánybiztosság által begyűjtött műtárgyakból érvényes igazolások alapján 1947 júniusáig több mint 900 visszakerült eredeti tulajdonosához.¹³⁷ További tájékozódásul szeptember 3-án bekérte Genthontól a Varju Domokos múzeumi restaurátor őrizetében lévő, feltételezhetően zsidó eredetű és egyéb műtárgyak kimutatását. A szakember válaszában a Külforgalmi Rt. és dr. Balogh István tulajdonát képező,¹³⁸ továbbá más magángyűjtők által neki restaurálásra átadott festményekről,¹³⁹ valamint Csánky tulajdonából az EJK által zár alá vett 8 darab szőnyegről jelentett. A biztos ezek ügyében további intézkedést nem tett.¹⁴⁰

Kiadások más múzeumokban

Jeszzenszky 1947. november 10-én levélben kereste meg az Iparművészeti Múzeum (IpM), valamint a Magyar Történeti Múzeum igazgatóságait az intézményeikben 1943 és 1944 között letétként elhelyezett zsidó tulajdonú műtárgyak további sorsának ügyében.¹⁴¹ Dr. Voit Pál az IpM igazgatója előbbire 1947. november 13-án a kérdezett Kornfeld-féle letét korábbi visszaadásáról értesített,¹⁴² utóbbira 29-én pedig a következő választ adta: „Az Iparművészeti Múzeum 19/1945 szám alatt 1947. (sic!) [helyesen: 1945.] május 24-én átíratban értesítette a Szépművészeti Múzeum Főigazgatóját annak az öt műgyűjteménynek a sorsáról, melyek mint »zár alá vett zsidó műkincsek« a Múzeumba kerültek.¹⁴³ Ezen átíratra azért volt szükség, mert a Szépművészeti Múzeum és mások, hasonló ügyekben,

a Jeszenszky-, néhány másolat a Fügedi-biztosság iratanyagában található, lásd: MNL OL XIX-I-12 3. d. Visszaadások iratai, 1945–1946. Benne: SzMI 42/1945. Burg Mihály (Bpest. Arany János u. 32.) levele, melyben az iránt érdeklődik, hogy a Kohner-féle gyűjteményből származó Munkácsy-képet milyen körülmények között veheti át? 1945. április 3.; SzMI 50/1945. A zsidóügyi kormánybiztosság által beszállított műtárgyak visszaadásáról szóló elismervények stb. 1945. május 22.; SzMI 80/1945. Orsz. M. Történeti Múzeum Iparművészeti Tár a Múzeumokban őrzött zárolt zsidóműtárgyak visszaadása tárgyában. 1945. május 24., valamint az MNL OL XIX-I-13 7. d. 21. dossz., sz. n. Visszaadások iratai 1945–1946.

¹³⁷ SzMI 242/1947. A zsidó tulajdonból elvett javak háború utáni sorsáról és a kárpótlási folyamatról lásd: *Botos* 2011.; *Botos* 2015. 64–105. o.

¹³⁸ A témához lásd: *Bank* 2001. Balogh István (Balogh páter) (1894–1976) római katolikus pap, politikus, államtitkár.

¹³⁹ A témához lásd: Számos nagyértékű festmény megy tönkre a helytelen csomagolás miatt a pince-óvóhelyeken. A Szépművészeti Múzeum képviselőinek érdekes nyilatkozata, hogyan kell az értékes festmények megóvásáról gondoskodni a pinceóvóhelyeken. *Zalai Megyei Élet*, 1944. október 21. 3. o. Varju Domokos (?) Varjú Elemér (1873–1944) történész fia, múzeumi segédtiszt, restaurátor, tanár, később igazgató-helyettes a Práter utcai ipariskolában (1958).

¹⁴⁰ MNL OL XIX-I-12 2. d. 661/1947. Jeszenszky kérelme Genthonnak a Varju őrizetében lévő műtárgyakról lajstrom felvétele tárgyában. 1947. szeptember 3.; Uo. 671/1947. Varju Domokos restaurátor (SzM) jelentése Jeszenszkynek az őrizete alatt lévő műtárgyakról. 1947. szeptember 9.

¹⁴¹ MNL OL XIX-I-12 2. d. 778/1947. Jeszenszky megkeresése az IpM Igazgatóságának dr. Zahorán Tiborné sz. báró Kornfeld Mária letétének tárgyában. 1947. november 10.; Uo. 779/1947. Jeszenszky megkeresése a Magyar Történeti Múzeum Igazgatóságának az 1943. és 1944. években letétbe helyeztetett ún. zsidó műtárgyak tárgyában. 1947. november 10. Kornfeld Mária báróné (1881–1939) Kornfeld Móríc báró (1882–1967) nagyparas, bankár, politikus és mecénás nővére, Domony Móríc (1872–1944) a Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Rt. vezérigazgatója, nagyparas felesége.

¹⁴² MNL OL XIX-I-12 2. d. 794/1947. Dr. Voit Pál íg. (IpM) válaszelevele Jeszenszkynek a Kornfeld-féle letét további sorsa tárgyában. 1947. november 13. Voitról lásd MMA 2002. 944–945. o.

¹⁴³ Az említett iratot lásd SzMI 80/1945. Orsz. M. Történeti Múzeum Iparművészeti Tár a Múzeumokban őrzött zárolt zsidó-műtárgyak visszaadása tárgyában. 1945. május 24.

a feleknek egész tömegét küldözték a Múzeumba és így a feleket fölöslegesen fárasztották és a Múzeum adminisztrációjának állandó terhet jelentettek.

Épp ez utóbbi okból, ismételten és véglegesen van szerencsém közölni, hogy elhurcolt műtárgyak a Múzeumban nincsenek. Azok a letétek, amelyek a Magyar Történeti Múzeum Főigazgatója által áttett listán szerepelnek, már régebben a letéteményező kívánására kerültek a Múzeumba és azokról a letéteményezőnek, vagy azok megbízottjainak tudomása van, és semmiképp nem tartoznak az elhurcolt műkincsek fogalmába. Ezen letétek őrzése, a letéteményezők számára, a Múzeum részéről szolgáltatott szívesség és azokra vonatkozó mindenféle adat kiszolgálása nem lehetséges, miután az, csupán a letéteményezőre és Múzeumra tartozó belső ügy.

A fent említett és a Szépművészeti Múzeumnak megküldött átiratban szereplő »zár alá vett« műtárgyakra vonatkozólag közölhetem, hogy azóta ezekben is végleges állapot alakult ki, azaz a tulajdonosok vagy hiánytalanul elvitték műtárgyaikat, vagy azok kérelmére, egyes darabok, továbbra is, mint múzeumi letétek, itt őriztetnek.¹⁴⁴

A biztos 1947. december 5-én, majd 1948. január 23-án átirataiban ismételten kérelemmel fordult a múzeumi igazgatósághoz. Hangsúlyozta, hogy a miniszteri rendeletben foglalt feladatának teljesítéséhez az adatokra okvetlenül szüksége van. További levélváltás az ügyben nem ismert.¹⁴⁵ Jeszenszky 1949. január 12-én a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, illetve a Hadi Múzeum igazgatóságaitól érdeklődött a Műkincs-kormánybiztosság által részükre átadott műtárgyakról.¹⁴⁶ Dr. Horváth Tibor Hopp Múzeumi osztályvezető 17-én írt válaszlevelében három darab ilyen eredetű műtárgyról számolt be, továbbá arról, hogy 1945 végén dr. Ágai Béláné az átvételi elismervénnyel együtt elszállíttatta intézményükből a korábban oda elhelyeztetett keleti gyűjteményének darabjait. Más tételekről adathiányában nyilatkozni nem tudott.¹⁴⁷ A feltört helyiségekben talált magántulajdonú anyagokat a múzeumi tisztviselők leltár hiányában nem ismerték, ezért a visszaadások felelősség vállalása és jegyzőkönyv felvétele nélkül történtek. Ugyancsak tetézte a bajt, hogy 1945 augusztusa és októbere között szovjet katonaság szállásolta be magát az épületbe.¹⁴⁸ Dr. Szentneményi Béla parancsnok-helyettes a Hadi Múzeumból 1949. február elsején egy képről és két kelet-ázsiai hadiöltözetű bábúról értesítette a Jeszenszky-biztosságot, utóbbit tulajdonosuk megtekintette, azonban nem vette át rossz állapotuk miatt. Tájékoztatása szerint intéz-

¹⁴⁴ MNL OL XIX-I-12 2. d. 827/1947. Voit válaszelevele Jeszenszkynek a zár alá vett zsidó műkincsek tárgyában. 1947. november 29.

¹⁴⁵ Uo. Jeszenszky kérelme az igazgatónak. 1947. december 5.; MNL OL XIX-I-12 2. d. 28/1948. Jeszenszky kérelme az IpM Igazgatóságának a háborús események alatt a múzeumban őrzött magántulajdonba tartozó műtárgyak tárgyában. 1948. január 23.

¹⁴⁶ MNL OL XIX-I-12 2. d. 15/1949., 16/1949. Jeszenszky kérelmei a Hopp Ferenc Keletázsiai Múz. és a Hadi Múzeum Ig-nak a Csányi Dénes vezette kormánybiztosság által 1944-ben átadott műtárgyak sorsa tárgyában. 1949. január 12.

¹⁴⁷ MNL OL XIX-I-12 2. d. 29/1949. Dr. Horváth Tibor osztályvezető (Hopp Múz.) válaszelevele Jeszenszkynek az elhelyezésükben lévő zsidó eredetű műtárgyak tárgyában. 1949. január 17. Megtalálható még: HMI 4/1949. A műtárgyak kiadásáról lásd: HMI 243/1945. Balogh Sándor altiszt (Hopp Múz.) jelentése Ágai Béláné lefoglalt műtárgyainak elszállításáról. 1945. december 3. Ágai Béláné sz. Becsky Ida (1869–1953) Ágai (Schäffer) Béla (1870–1944) orvos, újságíró felesége. A Béta Irodalmi Rt. igazgatója volt. A gyűjteményről lásd *Fajcsák* 2005. 189–205. o. Horváthról lásd MMA 2002. 400. o.

¹⁴⁸ MNL OL XIX-I-13 3. d. 535/1948.

ményüket és az abban raktározott anyagokat a háborús események, majd a fosztogatás következtében rendkívül nagy károsodás érte.¹⁴⁹ Az általa bejelentett tárgyak a miniszteri biztosságnak átadattak.¹⁵⁰

Főbb nyomozások más elveszett zsidó tulajdonú művészeti javak után

Jeszzenszky 1947. február 14-én a Magyar Általános Hitelbanknak (MÁH) az 1944. július 27-én kelt, a „Kormánybiztosság a zsidók zár alá vett műtárgyainak számbavételére és megőrzésére” cím részére adott nyugtájával csatolt levelével fordult a pénzügyminiszterhez. A melléklet alapján a Műkincs-kormánybiztosság számára fenntartott páncrekesz kiürítésének ügyében érdeklődött.¹⁵¹ A bank 1947. február 19-i válaszlevelében arról tájékoztatta a miniszteri biztost, hogy a széfrekesz kizárólag a nyugta kiállításának napján, valamint 1945 februárjában egy orosz gazdasági biztosság által nyitvatott fel. Utóbbi esetben „erőművi úton”, ahogyan az összes többi is. Tartalmuk pedig elszállításra került.¹⁵²

A kutatások során a nyomok számos esetben az államhatáron túlra vezettek. Jeszenszky ezért 1947. február 22-én levélben fordult kérelemmel Gyöngyössi János külügyminiszterhez, hogy a Csányi intézkedésére 1944 nyarán Losoncra szállított és a Kohnházban (korábban csemegeáruház, majd a zsidó hitközség egyik intézménye) elhelyezett dr. Gárdonyi Pál-féle gyűjtemény ügyében a csehszlovák hatóságoknál intézkedjen, kérve az elhurcolt zsidó tulajdon visszaszolgáltatását.¹⁵³ Dr. Sipos Lajos, a losonci gimnázium egykori igazgatójának nyilatkozata szerint a gyűjtemény 1945 nyarán még épségben megvolt.¹⁵⁴ A festmények kiadatása tárgyában a prágai magyar meghatalmazott szóbeli jegyzéket intézett a csehszlovák külügyminisztériumhoz.¹⁵⁵ A miniszteri biztos erről 1947. szeptember 3-án a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosságot¹⁵⁶ és közvetlenül Gárdonyit

¹⁴⁹ MNL OL XIX-I-12 2. d. 44/1949. Dr. Szentneményi Béla (Honvéd Levéltár és Múz.) tájékoztatása Jeszenszkynek a Köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások ügyében. 1949. február 1. Szentneményiről lásd MMA 2002. 846–848. o.

¹⁵⁰ MNL OL XIX-I-12 2. d. 60/1949. Ellennyugta Hatvány Károlyné és Ágay Béláné tulajdonát képező tárgyaknak a Köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások ügyeinek miniszteri biztosságnak átadásáról. 1949. február 11. Lásd még *Samu* 2008. 63., 86–87. o.

¹⁵¹ MNL OL XIX-I-12 1. d. 225/1947. Jeszenszky kérelme a Magyar Ált. Hitelbanknak a banknál vezetett kormánybiztosi széfrekesz tárgyában. 1947. február 14.

¹⁵² MNL OL XIX-I-12 1. d. 258/1947. Magyar Ált. Hitelbank válaszelevele Jeszenszkynek a náluk vezetett kormánybiztosi széfrekesz tárgyában. 1947. február 19. Lásd még *Farkas* 2016. 1475–1476. o.

¹⁵³ MNL OL XIX-I-12 1. d. 136/1946. Jeszenszky kérelme Gyöngyössi János külügyminiszternek Gárdonyi Pál gyűjteményének a csehszlovákok általi visszaadása tárgyában. 1947. február 22.; Uo. Gárdonyi Pál bejelentése elvesztett műgyűjteményéről. 1946. december 27. Gyöngyössi János (1893–1951) lapszerkesztő, politikus, külügyminiszter (1944–1947), majd a Pénzügyi Központ elnöke (1947–1951). Gárdonyi (Singer) Pál (1887–1976) részvénytársasági igazgató, lóversennyel is foglalkozott.

¹⁵⁴ MNL OL XIX-I-12 1. d. 136/1946. Korábban Sipos Lajos Műkincs-kormánybiztosi megbízott volt lásd *Szedzerjesi – Tyekvicska* 2006. 105–106. o.

¹⁵⁵ MNL OL XIX-I-12 2. d. 646/1947. Brassó tanácsos (KüM Jogi Osztály) értesítése Jeszenszkynek Gárdonyi Pál képgyűjteménye tárgyában. 1947. augusztus 18.

¹⁵⁶ Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság (1947–1948): a II. világháború utáni években a csehszlovák-magyar lakosságcserét lebonyolító állami szerv.

is tájékoztatta.¹⁵⁷ A megtett lépések eredményeként az értékes képgyűjteményből 11 darabot tulajdonosa 1947 végén visszakapott, további hét azonban nem került elő.¹⁵⁸

Kiemelt jelentőségű nyomozást képezett, amikor Jeszenszky 1947. március 11-én kérelmezte az Államrendőrség Budapesti Főkapitányságától, hogy a Herzog-gyűjtemény elő nem került darabjainak felkutatása céljából betekinthesse az egykori Hain Péter-féle rendészeti csoport irataiba. A műtárgyakat tartalmazó ládák részét ugyanis 1944-ben a budafoki Labor sziklapincéből felszállították a Sváb-hegyre, ahol a rendészeti szerv helyiségében felbontásra kerültek.¹⁵⁹ A miniszteri biztos a valószínűleg ekkor eltűnt nagy értékű festmények és gobelin felkutatásának ügyében többször tett kísérletet Hain, valamint munkatársainak kihallgatására.¹⁶⁰ Dr. Szücs János népfőügyész 1947. október 30-án kelt válaszlevelében a megkeresésre a következő tájékoztatást adta:

„Folyó évi július (sic!) hó 20. napján hivatkozási szám alatt kelt megkeresése folytán értesitem Miniszteri Biztos Urat, hogy a szóban forgó műkincsek kérdésében a magyar államrendőrség budapesti főkapitánysága államvédelmi osztályának népfőügyészégi kirendeltsége nyomozást folytatott, azonban ez eredményre nem vezetett. Ugyancsak eredménytelen maradt a budapesti főkapitányság bünyügyi osztályának e tárgyban folytatott nyomozása is.

A vonatkozó bírósági iratokat az előadó népfőügyész áttanulmányozta, azonban azokban egyáltalán nincs adat arra vonatkozólag, hogy Hain Péter különböző műkincseket rejtett volna el. Az előadó népfőügyész érintkezésbe lépett a Hain Péter bünyügyét annak idején tárgyaló dr. Sági Imre budapesti népbírósági tanácsvezető bíróval, aki az ügyet igen alaposan ismeri, s tőle ugyancsak azt a felvilágosítást kapta, hogy sem az iratok között, sem a főtárgyaláson nem merült fel adat arra nézve, hogy Hain Péter és munkatársai műkincseket rejtettek volna el.”¹⁶¹

Dr. Molnár László az Államrendőrség Államvédelmi Osztályának alosztályvezető-helyettese 1947. november 5-én arról értesítette Jeszenszkyt, hogy Hain beosztottjainak kihallgatása sem vezetett eredményre, valamint a csoport iratait Németországba szállították, és ott állítólag megsemmisültek.¹⁶² A nyomozás elősegítése érdekében a miniszteri

¹⁵⁷ MNL OL XIX-I-12 2. d. 658/1947. Jeszenszky levelei a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosságnak és Gárdonyi Pálnak. 1947. szeptember 3

¹⁵⁸ MNL OL XIX-I-12 2. d. 835/1947. Jeszenszky kérelme Rajk László belügyminiszternek dr. Gárdonyi Pál Losoncra való kiutazása tárgyában. 1947. december 13.; Uo. 168/1948. Jeszenszky értesítése Gárdonyi Pálnak a nyilvántartott, Losoncon maradt képeiről. 1948. május 4.

¹⁵⁹ MNL OL XIX-I-12 1. d. 336/1947. Jeszenszky kérelme a Magyar Államrendőrség budapesti Főkapitányságának a Herzog-gyűjtemény felkutatása ügyében Hain Péter iratainak hozzáférése tárgyában. 1947. március 11. Lásd még: *Kárpáthy Gyula*: Hain... A német és magyar „Gestapo” megdöbentő aktái. VII. Folyíék a vagyon-rablás a Svábhegyen és VIII. A Svábhegy diktátora – házi őrizetben... *Képes Figyelő*, 1945/17. sz. (1945. december 22.) 9. o. és 1945/18. sz. (1945. december 29.) 4. o. Hain Péter (1895–1946) a nyilas hatalomátvétel (1944. október 16.) után kormány-, miniszteri tanácsos, december 12-től rendőrségi főfelügyelő, az Állambiztonsági Rendészet (más néven magyar Gestapo) vezetője. 1946. május 6-án halálra ítélték.

¹⁶⁰ MNL OL XIX-I-12 1. d. 542/1947. Jeszenszky kérelme a Népfőügyésznek Hain Péter és munkatársai kihallgatása tárgyában. 1947. június 20.

¹⁶¹ MNL OL XIX-I-12 2. d. 776/1947. Dr. Szücs János népfőügyész értesítése Jeszenszkynek Hain Péter utáni nyomozás tárgyában. 1947. október 30. Szücs János (?–1965) kúriai tanácselnök, államtitkár, Pest vidéki törvényszéki bíró, népfőügyész (1945–1950), a IV. Népbírósági Tanács vezetőbírójá, elbocsátása után bárzon-gorista.

¹⁶² MNL OL XIX-I-12 2. d. 777/1947. Dr. Molnár László alosztályvezető-helyettes (ÁVO) értesítése Jeszenszkynek Hain Péter utáni nyomozás tárgyában. 1947. november 5. Ismerteti *Ólmosi* 2014. 98–99. o.

biztos újabb adatokat közölt a Népfőügyészszéggel, további kérésére azonban szintén nemleges választ kapott.¹⁶³ Jeszenszky miután egy újságcikkből dr. Pastinszky Miklós letartóztatásáról értesült, 1948. február 11-én dr. Ferencz Tibor népfőügyésznél kérelmezte, hogy az egykori Műkincs-kormánybiztosi megbízottat és Csánky helyettesét a zsidó tulajdonból, különösen a Herzog-gyűjteményből elvesztett műtárgyak ügyében hallgassák ki.¹⁶⁴ Dr. Kertész Endre népügyész 1949. január 18-én engedélyezte a kihallgatás lefolytatását és azon Jeszenszky részvételét.¹⁶⁵ A felteendő kérdések összeállításakor Révai Mór Jánosnéhoz is fordultak, kinek ingóságait szintén Pastinszky foglalta le.¹⁶⁶ A miniszteri biztos Rudnay nyomozót küldte el maga helyett. Utóbbi jelentése alapján annyit sikerül megtudunk, hogy Pastinszky 1944. június 6-án a következőről értesítette Csánkyt: „Tisztelettel bejelentem, hogy [egy] ismeretlen telefonon felhívott, bejelentvén, hogy a Vida-villában [1944. március 21-étől a Bércz utca 15. szám alatti Vida Jenő és dr. Perényi István lakásaiba]¹⁶⁷ lakott Obersturmbannführer Eichmann, aki maga is műgyűjtő, sok régi képet – mely zsidók birtokában volt – gyűjtött össze és szállított ki Németországba. Egy ízben Miskolcon is látogatást tett, meghallva azt, hogy ott egy zsidónak birtokában valami értékesebb régi kép van.”¹⁶⁸ A Hain-csoporttal kapcsolatban álló nevezett személyről és az általa elvitt értékekről viszont érdemleges információval nem rendelkezett.¹⁶⁹

Két múzeumi eset említése következik nagyon röviden, egyrészt a helyben előkerült, másrészt a külföldre szállított kulturális javak további sorsáról. A miniszteri biztos 1947. március 27-én intézett leveleket a Hazahozatali Kormánybiztosságnak a Győri Városi Múzeumba beszállított és onnan valószínűleg nyugatra került, illetve közvetlenül a Soproni Városi Múzeum igazgatóságának az oda beszállított zsidó tulajdonú műtárgyak

¹⁶³ MNL OL XIX-I-12 2. d. 788/1947. Jeszenszky értesítése a Népfőügyészszéggel újabb adatok a Hain Péter ügyben. 1947. november 12.; Uo. 45/1948. Dr. Szűcs János népfőügyész értesítése Jeszenszkynek művészeti alkotások holléte iránti nyomozás tárgyában. 1948. január 30.

¹⁶⁴ MNL OL XIX-I-12 2. d. 59/1948. Jeszenszky kérelme dr. Ferenc Tibor népfőügyésznek Pastinszky Miklós kihallgatása ügyében. 1948. február 11. Mell. az újságcikk másolata: Pastinszky. Letartóztatás az államvédelmi osztályon. *Képes Figyelő*, 1948. Lásd még MNL OL XIX-I-12 2. d. 396/1948., 408/1948., 437/1948., 438/1948. Jeszenszky és a Népfőügyészszék levelezése Pastinszky kihallgatása tárgyában. 1948. november–1949. január. Pastinszky Miklós (1914–1986) művészettörténész, régi írárok és könyvek szakértője, grafikai gyűjtő. Ferencz Tibor (?) ügyvéd, legfőbb államügyész-helyettes, a budapesti népügyészszék vezetője, a Magyar Országos Horgász Szövetség társelnöke.

¹⁶⁵ MNL OL XIX-I-12 2. d. 34/1949. Dr. Kertész Endre népügyész értesítése Jeszenszkynek Pastinszky Miklós kihallgatása tárgyában. 1949. január 18. Kertész Endre (1906–1991) ügyvéd, politikus, Baranya vármegye főispánja, népügyész.

¹⁶⁶ MNL OL XIX-I-12 2. d. 48/1949. Jeszenszky kérelme Révai Mór Jánosnénak Pastinszky Miklós kihallgatása tárgyában. 1949. február 7. Révai Mór Jánosné (?) Révai (v. Révay) Mór János (1860–1926) könyvkiadó, író és országgyűlési képviselő örököse.

¹⁶⁷ MNL OL XIX-I-12 1. d. 481/1947. Brasch Etelka tisztviselő bejelentése Jeszenszkynek dr. Perényi István és Vida Jenő eltűnt műtárgyairól. 1947. május 16. Perényi István (1892–?) részvénytársasági vezérigazgató, az MÁH igazgatósági tagja (1922, 1930–1947) bankvezérigazgató-helyettese (1946–1947). Lásd még *Dunai Andrea*: A Bérc utcai villa titkai. Vida Jenő műtárgyainak mozgalmas története. *Műértő*, 2016/9. sz. (2016. szeptember.) 12–13. o.

¹⁶⁸ MNL OL XIX-I-12 2. d. 92/1949. Pastinszky kormánybiztosi megbízott 1944. június 6-án Csánkyknak tett bejelentéséről másolat. É. n. Otto Adolf Eichmann (1906–1962) SS Obersturmbannführer (alezredes), náci pártvezető. A zsidódeportálások egyik fő szervezője, a háború után Argentínában bujkált, 1962-ben Izraelben kivégezték.

¹⁶⁹ MNL OL XIX-I-12 2. d. 89/1949. Rudnay Gyula nyomozó jelentése Pastinszky kihallgatásáról. 1949. március 18.

ügyében.¹⁷⁰ Csatkai Endre múzeumi igazgató két nappal későbbi jelentéséből megtudjuk, hogy Sopronban a tulajdonosuk által igazolt ingóságokat visszaszolgáltatták, a többi pedig a helyi zsidó hitközség részére került átadásra.¹⁷¹ A győri Xántus János Múzeum gyűjteményének darabjai, valamint más műtárgyak egy része a PüM közvetítésével 1951 végén,¹⁷² a többi viszont csak 1964-ben érkezett haza.¹⁷³

Az ismertetett Gárdonyi-féle festmények mellett, más elhurcolt javak ügyében is Csehszlovákia irányában kellett kutatásokat indítani. A miniszteri biztos 1947. április 16-án Budapest Székesfőváros Árvaszékének, mint az EJK jogutódjának küldött levelet özvegy Littmann S. Sándorné bankszféfben elhelyezett értékeinek (például drágakövek, ékszerek, köztük műtárgyak is) eltűnése tárgyában.¹⁷⁴ Rendkívül szerencsésnek mondható, hogy e gyűjteményből a XIX. század legjelentősebb magyar ötvös mestere, Szentpétery József: *Porus király fogságba esése* című páratlan ezüst domborműve a menekített anyagból Pannonhalmán elő- és 1947. március 29-én a tulajdonosának visszaadásra került.¹⁷⁵ Littmann-né azon antik bútorai felől, amelyeket a Műkincs-kormánybiztosság 1944 nyarán az SzM-ba, majd onnan a felsőbalogi Coburg-kastélyba szállított, a múzeumi igazgatóság fordult tájékoztatásért a külügyminisztériumhoz. Ügyükben, valamint más, hasonló módon kikerült zsidó eredetű értékek sorsa iránt a prágai magyar meghatalmazott 1947 júliusában szóbeli jegyzék formájában érdeklődött a csehszlovák kormánynál.¹⁷⁶ Egy évvel később a tulajdonos által adott részletes bejelentés nyomán Jeszenszky kérte fel dr. Molnár Erik külügyminisztert a megfelelő intézkedések megtételére a Littmann-féle ingóságok visszaszerzése érdekében.¹⁷⁷ Sorsuk további kutatást igényel. 1948. október 7-én a miniszteri biztos hasonló kéréssel, de már dr. Rajk László külügyminiszterhez fordult özvegy Mauthner Alfrédné, Weiss Manfréd lányának Budapestről eltűnt

¹⁷⁰ MNL OL XIX-I-12 1. d. 373/1947., 374/1947. Jeszenszky átiratai a Hazahozatali Kormánybiztosságnak a Győri Városi Múzeumba beszállított zsidó műtárgyak tárgyában, valamint a Soproni Városi Múzeumnak az oda került zsidó műtárgyak tárgyában. 1947. március 27. A győri anyag felkutatásához lásd: Uo. 461/1947. Dr. Józsa Dénes miniszteri osztálytanácsos (PüM KVMJ Űo.) átirata Jeszenszkynek a Győri Városi Múzeum külföldre hurcolt értékeinek felkutatása tárgyában. 1947. május 6.; Uo. 540/1947. Jeszenszky értesítése a Győri Városi Múzeum Ig-nak a nyugatra vitt értékek felkutatása ügyében tett intézkedésekről. 1947. június 26.; Uo. 2. d. 268/1948. Dr. Mithay Sándor igh. (Városi Múzeum Győr) közleménye Jeszenszkynek az eltűnt műtárgyak utáni nyomozásról. 1948. július 13.

¹⁷¹ MNL OL XIX-I-12 1. d. 387/1947. Csatkai Endre ig. (Sopron Város Múzeuma) jelentése Jeszenszkynek a soproni zsidók ingóságai tárgyában. 1947. március 29. Ismerteti *Ólmosi* 2014. 103. o. Csatkairól lásd MMA 2002. 157–158. o.

¹⁷² MNL OL XIX-I-5-a 118. d. 863-0241/1952. Ortutay v. (MMOK) értesítése Darvas József közoktatásiügyi miniszternek a nyugatról visszakérült műkincsek ügyében. 1952. február 24.

¹⁷³ *Székely* 2005.

¹⁷⁴ MNL OL XIX-I-12 1. d. 412/1947. Jeszenszky átirata Budapest Székesfőváros Árvaszékének özv. Littmann S. Sándorné bankszféfben elhelyezett értékei tárgyában. 1947. április 16. Littmann S. Sándorné sz. Buchsbaum Mária (?) Littmann S. Sándor (?) drágakő kereskedő felesége és örököse.

¹⁷⁵ MNL OL XIX-I-12 1. d. 376/1947. Özv. Littmann S. Sándorné kérelme a miniszteri biztosnak Szentpétery-féle ezüst dombormű kiadása tárgyában. 1947. március 27.; Uo. 384/1947. Dr. Sárközy Pál apát (Pannonhalmi Főapátság) levele Jeszenszkynek a Szentpétery-féle ezüst dombormű átadás-átvételi jegyzőkönyvének megküldése tárgyában. 1947. március 29. A műtárgyról lásd *Horváth* 1937. 229–230. o.

¹⁷⁶ SzMI 266/1947. Külügyminisztérium Littmann Sándorné Felsőbalogra szállított értékeinek sorsa tárgyában. 1947. július 25.

¹⁷⁷ MNL OL XIX-I-12 2. d. 176/1948. Jeszenszky kérelme dr. Molnár Erik külügyminiszternek özv. Littmann S. Sándorné Felsőbalogra szállított bútorainak visszaszerzése tárgyában. 1948. május 14. Molnár Erik (1894-1966) történész, filozófus, közgazdász, jogász és politikus. 1947–1948, majd 1952–1953 között külügyminiszter.

műtárgyainak feltalálása miatt.¹⁷⁸ A család Andrassy-úti palotájába a német megszállás idején Kurt Becher SS Obersturmbannführer költözött be. A Jeszenszkyhez beérkezett információk szerint ügyükben (Felicie) Strassernénál (közelebbi adat nem áll rendelkezésre) a Pozsony melletti Hideghét községben lehetett érdeklődni.¹⁷⁹ Más adatok alapján ugyanakkor levelet intézett Varvasovszky hazahozatali megbízott részére a Spitz an der Donaunál lévő Rana-kastélybeli kutatás érdekében is.¹⁸⁰ 1949. január 24-én már közvetlenül Strassernénál érdeklődött.¹⁸¹ Utóbbi a hozzá intézett kérdésekre nemleges választ adott, a másik kutatás pedig eredménytelenül zárult.¹⁸²

Más típusú ügyből betekintést nyerünk a tulajdonosuktól elkerült értékeknek a háborút követő hazai műkereskedelemben való felbukkanására. Jeszenszky 1947. június 16-án Szmrecsányi Ödön bejelentésére a lánya szegedi lakásáról eltűnt Hatvany Ferenc-féle pasztellarcképének tárgyában megkereséssel fordult Fried Pálnéhoz, az Éva Képszalon tulajdonosához.¹⁸³ A miniszteri biztosnak az ügyben folytatott levelezéséből valamelyest nyomon követhető a műtárgy sorsa. A budapesti műkereskedő a képet bizományi értékesítésre kapta egyik kollégájától, aki azt korábban szegedi társától vásárolta meg. A pasztell az 1944. évi deportálások idején került az üzletébe, de hogy miképpen, arról nyilatkozni nem tudott. Elmondása alapján Szegeden az elhagyott lakásokból származó ingóságok tömegesen lettek hivatalos úton értékesítve.¹⁸⁴ Jeszenszky a megjegyzés felől a helyi polgármesternél érdeklődött tovább,¹⁸⁵ mivel annak erről nem volt tudomása, a biztos az Államrendőrség Budapesti Főkapitányságától kért intézkedést.¹⁸⁶

Az amerikaiaknak köszönhetően a háború végén az országból kiszállított anyagokból 1946-ban a Magyar Nemzeti Bank mintegy 30 tonnányi arany-, egy évvel később a mintegy 90 tonnányi ezüsttartaléka és műkincsek körülbelül 20 millió dollár értékben haza-

¹⁷⁸ MNL OL XIX-I-12 2. d. 342/1948. Jeszenszky kérelme dr. Rajk László külügyminiszternek özv. Mauthner Alfrédné Budapestről eltűnt műtárgyai tárgyában. 1948. október 7. Lásd még *Lévai Jenő*: Mene-külés a Gestapo és az SS „segítségével”... *Képes Figyelő*, 1947/5. sz. (1947. február 1.) 8–9. o. Rajk László (1909–1949) politikus, 1945-től belügy-, 1948-tól külügyminiszter. Konceptióis perben elítélték és kivégezték. Mauthner Alfrédné sz. Weiss Elza (1885–1980) Weiss Manfréd báró (1857–1922) nagyiparos lánya, Mauthner Alfréd terménykereskedő (1877–1933) felesége.

¹⁷⁹ MNL OL XIX-I-12 2. d. 668/1947. Jeszenszky kérelme Géber Antalnak Kornfeldék és Mauthnerék műkincsei utáni érdeklődés tárgyában. 1947. szeptember 5. Andreas Ernst Kurt Becher (1909–1995) SS Obersturmbannführer (alezredes). Magyarország német megszállásakor az SS gazdasági kirendeltségének vezetője, részt vett a zsidóság kifosztásában és deportálásában. Háborús bűnösnek nyilvánították, de Kasztner Rezső tanúvallomására szabadon engedték. Később sikeres üzletember lett. Lásd: *Karsai – Szinai* 1961. 680–719. o.; *Lévai* 1966.; *Müller-Tupath* 1999.

¹⁸⁰ MNL OL XIX-I-12 2. d. 343/1948. Jeszenszky kérelme Varvasovszky László hazahozatali megbízott-nak özv. Mauthner Alfrédné Budapestről eltűnt műtárgyai tárgyában. 1948. október 7.

¹⁸¹ MNL OL XIX-I-12 2. d. 31/1949. Jeszenszky kérelme Strassernénak (Hideghét) özv. Mauthner Alfrédné Budapestről elvitt műtárgyainak holléte tárgyában. 1949. január 24.

¹⁸² MNL OL XXIX-L-2-r 84. cs. 6382/1949., 6638/1949. PüM KVMJ Üo.: Weiss Manfréd család elhurcolt műkincsei. 1949. február 16., 1950. október 21.

¹⁸³ MNL OL XIX-I-12 1. d. 529/1947. Jeszenszky kérelme Fried Pálnénak Oroszi Lászlóné eltűnt képének ügyében. 1947. június 16. Szmrecsányi Ödön (1874–1954) festő, grafikus.

¹⁸⁴ MNL OL XIX-I-12 1. d. 539/1947. Jeszenszky kérelme a szegedi Jávor Vilmos képkereskedőnek a bp-i Schatz műkereskedés birtokában lévő kép tárgyában. 1947. június 19. Lásd még *Marjanucz* 1995. 241–301. o.

¹⁸⁵ MNL OL XIX-I-12 1. d. 551/1947. Jeszenszky kérelme Szeged Város polgármesterének Oroszi Lászlóné eltűnt festménye tárgyában. 1947. június 28.

¹⁸⁶ MNL OL XIX-I-12 1. d. 580/1947. Jeszenszky kérelme a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Oroszi Lászlóné eltűnt festménye tárgyában. 1947. július 18.

jutottak.¹⁸⁷ Az úgynevezett Aranyvonat¹⁸⁸ későbbi magyar szakértői vélemény szerint körülbelül 6 millió dollárnyi értékeinek további sorsa azonban egy példa arra, hogy az általuk lefolytatott restitúciós eljárások sem mind megkérdőjelezhetetlenek. Jeszenszky 1948. február 21-én a következő sorokat intézte a PüM KVMJ Üo., valamint Innsbruckba Barcsay Edith részére:

„...vágújhelyi Hoffmann Hugó budapesti (Zoltán u. 18.) lakos bejelentette hozzám, hogy 28 db műtörténeti értékű régi arany email szelencéből álló gyűjteményét, mint zsidó tulajdon 1944. április 28-án, illetve május 1-én az akkori rendelkezéseknek megfelelően deponálta a Magyar Jelzálog Hitelbanknál (Budapest, Nádor utca). Ezt a gyűjteményt a Zsidók Anyagi és Vagyonjogi Ügyeinek Megoldására Kirendelt Kormánybiztos¹⁸⁹ 1944. november 14-én elismervény ellenében onnan átvette és ismeretlen helyre szállította.

A szelencék szakszerű leírását tartalmazó részletes jegyzéket, amelyet 1940-ben állított össze egyik neves iparművészeti szakértőnk, idecsatolom.

Miután a jelen esetben nem ékszerekről, hanem műtörténeti szempontból is nevezetes műtárgyakról van szó, tisztelettel kérem, hogy a lehetőséghez képest e tárgyak felkutatása és hazaszállítása iránt megfelelően intézkedni sziveskedjék.

Feltehető ugyanis, hogy a szelencék, amelyek külön-külön csattra járó fekete dobozban voltak elhelyezve, e dobozok viszont e célra külön készített faládjába voltak csomagolva, nyugatra kerültek, és valószínűleg a zsidó kincsvonatban vannak.¹⁹⁰ – Az innsbrucki Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság 1948. február 25-én szükszávúan, egy mondatban a szükséges intézkedések megtételéről tájékoztatta a miniszteri biztost.¹⁹¹ A VKM pedig későn, csak augusztus 26-án küldte meg részére az International Refugee Organization¹⁹² (IRO) által New Yorkban 1948. június 23–25. között árverésre került ezüst, porcelán, üveg, arany és egyéb dísztárgyak katalógusát. Jeszenszky a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján kétséget kizáróan megállapította, hogy azok között a vágújhelyi Hoffmann-gyűjtemény egyes darabjai is szerepeltek, s erről szeptember 4-én és 7-én kelt leveleiben értesítette a minisztert. Ugyanakkor jelezte azt is, hogy valószínűleg más elhurcolt magyar javak is (például a keresett Littmann-féle drágakövek) lehettek az aukcióra bocsátott tételek között, viszont azok megállapításához, lévén nem egyedi és muzeális darabok, már nem rendelkezett kellő adatokkal. A miniszteri biztos rámutatott arra a visszásságra, hogy ezek az anyagok köztudott magyarországi származásuk ellenére

¹⁸⁷ Borhi 2015. 87–88. o.

¹⁸⁸ Kádár – Vági 2001.; Zweig 2004.

¹⁸⁹ Kinevezéséről lásd Benoschofsky – Karsai 1960. 144–146. o.

¹⁹⁰ MNL OL XIX-I-12 2. d. 47/1948. Vágújhelyi Hoffmann Hugó kérelme Jeszenszkynek szelence-gyűjteményének visszaszerzése tárgyában. 1948. február 7.; Jeszenszky kérelme Barcsay Edith-nek (Innsbruck) és a PüM KVMJ Üo.-nak vágújhelyi Hoffmann Hugó szelence-gyűjteményének felkutatása és hazaszállítása tárgyában. 1948. február 21. Barcsay Edith (?) az 1940-es években az KÜM külügyi szolgálatában sajtóelőadó volt. Hoffmann Hugó vágújhelyi (1879–?) részvénytársasági elnök, biztosítóintézet igazgató, háztulajdonos.

¹⁹¹ MNL OL XIX-I-12 2. d. 75/1948. Dr. Révész István (innsbrucki Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság) közleménye Jeszenszkynek vágújhelyi Hoffmann Hugó szelence gyűjteményének felkutatása tárgyában. 1948. február 25.

¹⁹² International Refugee Organization (IRO): nemzetközi menekültügyi szervezet (1946–1953).

kerültek gazdtalan tulajdonként meghatározásra, ahogyan azt a katalógusban feltüntették, viszont az amerikaiak lehetőséget sem adtak ellenkezőjének bizonyítására.¹⁹³

Egy nyomozás során beérkezett levélből tájékoztatást kapunk a zsidó tulajdonból elvett értékek belföldi hasznosításáról,¹⁹⁴ ezzel mintegy az anyagi kifosztások megtörténének véglegesítéséről.¹⁹⁵ Jeszenszky 1948. április 6-án levélben Nógrád-Hont Vármegye alispánjától érdeklődött az Ipolyság főszolgabírói hivatalában 1944. június 14-én Káldi Jenőtől őrizetbe vett műtárgyak felkutatása iránt, melyhez az átadásról készült jegyzőkönyvet felvevő személyek címét kérte.¹⁹⁶ A beérkezett válaszlevél alapján egyedül dr. Pályi Pál volt főszolgabíró tudta utolérni, majd a tőle kapott információk alapján dr. Lékay Géza volt párkányi pénzügyigazgatóhoz fordult további felvilágosításért.¹⁹⁷ A nyugalmazott minisztériumi tanácsos tájékoztatása szerint a keresett ingóságok egy része a műkincs-kormánybiztosnak, más része a pénzügyőri biztos kerületvezetőjének őrizetbe adatott. A Csányk által lefoglalt dísztárgyak az SzM-ba (majd darabjai a menekített anyag részeként Szentgotthárdra, ahol a nyilasoktól a németekhez, utóbb az amerikaiakhoz kerültek), a szőnyegek az IpM őrizetbe adattak. Az 147 379/1944. P. M. sz. körrendelet¹⁹⁸ értelmében beletárolt többi tárgyat pedig az előírásoknak megfelelően a Postatakarékpénztár¹⁹⁹ épületébe szállították. Kivéve a ruhaneműeket, amelyek a 3900/1944. sz. kormánybiztosi utasítás²⁰⁰ értelmében az Ipolyságban kerültek helyi felhasználás céljából kiosztásra.²⁰¹

¹⁹³ MNL OL XIX-I-12 2. d. 303/1948. Jeszenszky jelentései a miniszternek az IRO New York-i árverésének katalógusa tárgyában. 1948. szeptember 4., 7. o. 1998-ban amerikai tényfeltáró bizottság állapította meg, hogy a katonai hatóságok nem tulajdonítottak kellő fontosságot a zsidó vagyon tulajdonosaikhoz való visszajuttatásának. A vonat kinceit ausztriai hadosztályuk megdézsmálta, az értékek egy része pedig amerikai tábornokok lakásába került. 2001-ben holokauszt-túlélők pert indítottak az amerikai kormány által visszatartott vagyonrész ügyében. A károsultak kárpótlására 2005-ben alapítványt hoztak létre, amelynek 25,5 millió dollár állt rendelkezésére az amerikai költségvetésből. Lásd: Sokáig tisztázatlan maradt az 1945-ös második „aranyvonat” tartalmának a Káldi Jenőtől (MTI) <https://mult-kor.hu/sokaig-tisztazatlan-maradt-az-1945-s-masodik-aranyvonat-tartalmanak-sorsa-20190123> (A letöltés időpontja: 2019. január 29.)

¹⁹⁴ Az esetről bővebben lásd *Horváth* 2016. 335–340. o.

¹⁹⁵ A folyamatokról lásd: *Kádár – Vági* 2005.

¹⁹⁶ MNL OL XIX-I-12 2. d. 110/1948. Jeszenszky kérelme Nógrád-Hont Vármegye Alispánjának a Káldi Jenőtől őrizetbe vett műtárgyak felkutatása tárgyában. 1948. április 6.

¹⁹⁷ MNL OL XIX-I-12 2. d. 128/1948. Jeszenszky kérelme dr. Pályi Pál volt főszolgabírónak a Káldi Jenőtől őrizetbe vett műtárgyak felkutatása tárgyában. 1948. április 16.; Uo. 145/1948. Jeszenszky kérelme dr. Lékai Géza miniszteri tanácsosnak a Káldi Jenőtől őrizetbe vett műtárgyak felkutatása tárgyában. 1948. április 23.

¹⁹⁸ 147379/1944. P. M. sz. körrendelet a gyűjtőtáborban elhelyezendő és elkülönítendő zsidók vagyonának biztosítása tárgyában. 1944. május 15. MNL OL-Ó I-11. tekercs, 95–97. o.

¹⁹⁹ A Postatakarékpénztárról lásd *Botos* 2005. 54–57. o.

²⁰⁰ A zsidók anyagi és vagyoni jogi kérdéseinek megoldásával megbízott kormánybiztos 3900/1944. sz. utasítása a zsidók tulajdonában volt ruhaneműek összegyűjtése és értékesítése tárgyában. 1944. augusztus 21. Lásd *Karsai* 1967. 333–338. o.

²⁰¹ MNL OL XIX-I-12 2. d. 202/1948. Dr. Lékay Géza nyugalmazott minisztériumi tanácsos jelentése Jeszenszkynek a Káldi-féle ingóságok elhelyezése tárgyában. 1948. május 26.

BIBLIOGRÁFIA

- Bank* 2001. *Bank Barbara*: Balogh István páter politikai és műgyűjtő pályafutása. (Szakdolgozat, kézirat.) PPKE-BTK, 2001.
- Bálint* 2013. *Bálint József*: Magyarország nemzeti vagyonsztéése 1941–1947. Budapest, 2013. 83–132., 367–408. o.
- Benoschofsky – Karsai* 1960. Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidó-üldözés történetéhez. 2. k. Szerk. *Benoschofsky Ilona – Karsai Elek*. Budapest, 1960.
- Békefi* 2000. *Békefi Eszter*: Visszakapott műkincseink. In: Jelentés-Report 2000. A Kulturális Örökség Igazgatóságának Évkönyve 2000. Szerk. *Marton Erzsébet*. Budapest, 2000.
- Borhi* 2015. *Borhi László*: Nagyhatalmi érdekek hálójában. Budapest, 2015.
- Botos* 2005. *Botos János*: Zalogház a Postatakarékpénztár keretében. *Artmagazin*, 2005. 3. sz. http://artmagazin.hu/artmagazin_hirek/zaloghaz_a_postatakarkepzenztar_kereteben.2010.html?pageid=119 (A letöltés időpontja: 2019. február 1.)
- Botos* 2011. A második világháború alatt sérelmet szenvedett zsidó származású magyar állampolgárok kárpótlásának folyamata Magyarországon. Szerk. *Botos János et al.* Budapest, 2011.
- Botos* 2015. *Botos János*: A magyarországi zsidóság vagyónának sorsa 1938–1949. (Veritas Füzetek 1.) Budapest, 2015.
- Csik* 2016. *Csik Tamás*: A Szépművészeti Múzeumból elszállított műkincsek Pannónhalmán 1944–1945. *Györi Tanulmányok*, 37. (2016) 21–39. o.
- Erdős* 2015. *Erdős Kristóf*: A Hazahozatali Kormánybiztosság a politikai ellenörzés szolgálatában (1945–1947). In: Súlypontáthelyezés a diplomáciában. A NEB külügyi munkacsoportjának tanulmányai. I. k. Szerk. *Soós Viktor Attila*. Budapest, 2015. 171–196. o.
- Fajcsák* 2005. *Fajcsák Györgyi*: „A mi otthonunk”. Ágai Béla és neje keleti gyűjteménye. In: Évek és színek – tanulmányok Fábri Anna tiszteletére. Szerk. *Dede Franciska*. Budapest, 2005. 189–205. o.
- Farkas* 2009. *Farkas Kornél*: Műtárgymozgások 1938–1945. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum a második világháborúban. (Századok Füzetek, 5.) Budapest, 2009.
- Farkas* 2016. *Farkas Kornél*: Műtárgymozgások 1945–1949. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum a második világháború után I. *Századok*, 150. (2016) 6. sz. 1451–1481. o.
- Farkas* 2017. *Farkas Kornél*: Műtárgymozgások 1945–1949. Az Ország Magyar Szépművészeti Múzeum a második világháború után II. *Századok*, 151. (2017) 1. sz. 147–188. o.
- Földesi* 2002. *Földesi Margit*: A megszállók szabadsága. Budapest, 2002.

- Hahn* 1984. *Hahn Sándor*: A Szent Korona útja és sorsa 1944–1978. New York, 1984.
- Horváth* 1937. *Horváth Henrik*: Szentpéteri József pesti ötvösmester művészete. *Budapest Régiségei*, 12. (1937) 229–230. o.
- Horváth* 2013. *Horváth Hilda*: A Wolfner-gyűjtemény. *Múlt és jövő*, 24. (2013) 3. sz. 55–68. o.
- Horváth* 2016. *Horváth Hilda*: Egy elfeledett gyűjtő: Káldi (Kohn) Jenő. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 41. (2016) 317–354. o.
- Jeszenszky* 1952. *Jeszenszky Sándor*: Háborús műtárgyvesztés-jegyzékek. Budapest, 1952.
- Juhász* 2018. *Juhász Sándor*: Itáliai művészek a Lederer-gyűjteményben. *Múzeumcafé*, 65. (2018) 205–215. o.
- Karsai – Szinai* 1961. *Karsai Elek – Szinai Miklós*: A Weiss Manfréd-vagyon német kézbe kerülésének története. *Századok*, 95. (1961) 680–719. o.
- Karsai* 1967. Vádirat a náciizmus ellen. 3. Szerk. *Karsai Elek*. Budapest, 1967.
- Kádár – Vági* 2001. *Kádár Gábor – Vági Zoltán*: Aranyvonat. Fejezetek a zsidó vagyon történetéből. Budapest, 2001.
- Kádár – Vági* 2005. *Kádár Gábor – Vági Zoltán*: Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése. Budapest, 2005.
- Keresztes* 2015. *Keresztes Csaba*: Műkincsek ebek harmincadján. Veszélybe került műtárgyak Magyarországon 1944–1949. *Archívnet*, 15. (2015) 1. sz. http://www.archivnet.hu/hetkoznapok/mukincsek_ebek_harmincadjan.html (A letöltés időpontja: 2015. február 26.)
- Kovács* 2018. *Kovács Ágnes*: A hajlított kalap. Elhurcolt magyar műkincsek. Budapest, 2018.
- Lévai* 1966. *Lévai Jenő*: A fekete SS „fehér báránya.” Budapest, 1966.
- Lipcsey* 2001. *Lipcsey Ildikó*: A CASBI. A magyar vagyonok államosítása Romániában 1945 után. Budapest, 2001.
- Marjanucz* 1995. *Marjanucz László*: A szegedi zsidó polgárság műértékeinek sorsa a deportálások idején. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti tanulmányok, 1. Szeged, 1995. 241–301. o.
- MMA 2002. Magyar Múzeumi Arcképcsarnok (MMA). Szerk. *Bodó Sándor – Viga Gyula*. Budapest, 2002.
- Molnos* 2017. *Molnos Péter*: Az elveszett örökség. Magyar műgyűjtők a 20. században. Budapest, 2017.
- Müller-Tupath* 1999. *Karla Müller-Tupath*: Reichsführers gehorsamter Becher. Eine deutsche Karriere. Berlin, 1999.
- Nyarádi* 2012. *Nyarádi Miklós*: Így láttam Moszkvában. A volt pénzügyminiszter visszaemlékezései. Budapest, 2012.

- Ólmosi* 2014. Mérlegen az ember. Ismeretlen források a Magyar Levéltár Országos Levéltárából a magyarországi holokauszt történetéről. Szerk. *Ólmosi Zoltán*. Budapest, 2014.
- Radisics* 1947. A Párizsi Magyar Békeszerződés és magyarázata. (Documenta Danubiana, 3.) Szerk. *Radisics Elemér*. Budapest, 1947.
- Rothermere 1938. Kiállítás Lord Rothermere gyűjteményének válogatott képeiből. Országos Magyar Szépművészeti Múzeum, Budapest, 1938.
- Samu* 2008. *Samu Botond Gergő*: A magyar Hadtörténeti Múzeum tárgyanyagának sorsa a II. világháború végén 1. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 10. Szerk. *Kreutzer Andrea – Makai Ágnes*. Budapest, 2008. 45–90. o.
- Szedержesi – Tyekvicska* 2006. *Szedержesi Cecília – Tyekvicska Árpád*: Senkiföldjén. Adatok, források, dokumentumok a Nógrád megyei zsidóság holocaustjáról. Balassagyarmat–Salgótarján, 2006.
- Székely* 2005. A harmadik aranyvonat győri kincsei. Szerk. *Székely Zoltán*. Győr, 2005.
- Weinacht* 2015. *Weinacht Tamás*: A Jóvátételi Hivatal működése 1946–1952. *Levéltári Közlemények*, 86. (2015) 247–263. o.
- Zweig* 2004. *Ronald Zweig*: Az aranyvonat. A 20. század legnagyobb rablásának története. Budapest, 2004.

RÖVIDÍTÉSEK

CACP	Central Art Collecting Point, München
CASBI	Casa de Administrare si Supraveghere a Bunurilor Inamice (Ellenséges Javakat Felügyelő és Kezelő Pénztár)
EJK	Elhagyott Javak Kormánybiztossága
HMI	Hopp Múzeum Irattár, Budapest
IRO	International Refugee Organization
KÖF	Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége
KüM	Külügyminisztérium
MÁH	Magyar Általános Hitelbank
MNGA	Magyar Nemzeti Galéria Adattár, Budapest
MNM Tan.	Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa
MMOK	Müemlékek és Múzeumok Országos Központja
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
MTA	Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
PüM KVMJ Üo.	Pénzügyminisztérium Külföldre Vitt Magyar Javak Ügyosztálya
SzMI	Szépművészeti Múzeum Irattár, Budapest
VKM	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

Kornél Farkas

THE CONSEQUENCES OF WORLD WAR TWO AS FOR THE HUNGARIAN NATIONAL TREASURES: THE ACTIVITY OF THE MINISTERIAL COMMITTEE OF THE AFFAIRS OF ARTWORKS KIDNAPPED FROM PUBLIC AND PRIVATE COLLECTIONS (PART 1)

(Abstract)

The aim of the research paper is to introduce the process of rescuing national treasures and artworks after the World War Two with the presentation of the activity of the so-called Jeszenszky-committee and its participation in restitution processes between 1946 and 1952.

The research is based on the sources of the above mentioned committee which can be found in different archives, but the most important of them is the fond at the Central Archive of the National Archives Hungary (reference code: HU-MNL-OL-XIX-I-12), but it also considered the records of other superior bodies connected to the committee and the literature published in the topic. The author did its best to minimize overlaps with earlier publications about the motion of artworks and the history of the Hungarian Museum of Fine Arts between 1938 and 1949.

“I am aware of the fact that my work will not only be judged by His Honour the Minister, but also by the court of justice of future generations of Hungary” – wrote Sándor Jeszenszky, the chairman of the committee as a motto about his own work in 1946. Considering his extraordinary performance, we can hope that more than 70 years later it is possible to make a monument for one of the people, Sándor Jeszenszky, who saved national treasures of Hungary.

Kornél Farkas

DIE FOLGEN DES 2. WELTKRIEGES FÜR DEN UNGARISCHEN NATIONALEN KUNSTSCHATZBESTAND, DIE TÄTIGKEIT DES MINISTERIAL-AUSSCHUSSES FÜR DIE ANGELEGENHEITEN DER AUS ÖFFENTLICHEN UND PRIVATSAMMLUNGEN VERSCHLEPPTEN KUNSTWERKE (TEIL 1)

(Resümee)

Ziel der Studie ist es, mit der Aufdeckung der Tätigkeit des sogenannten Jeszenszky-Kommissariats die Vermögensrettung und genauer das Schicksal der verschleppten Kunstwerke sowie die Restitutionsvorgänge in Ungarn zwischen 1946 und 1952 vorzustellen.

Die den Anspruch auf Vollständigkeit erhebende Forschung gründete auf der Aufdeckung der Materialien des Kommissariats, die an verschiedenen Orten, am ehesten im Landesarchiv des Ungarischen Nationalarchivs (unter der Fondsnummer XIX-I-12) zu finden sind. Zudem zog sie die Akten der übergeordneten und sonstigen verbundenen Organe sowie die einschlägige Fachliteratur in Betracht. Der Verfasser versuchte, die Überschneidungen mit früheren Studien zu minimieren, die sich mit den Bewegungen der

Kunstwerke und der Geschichte des ungarischen Kunsthistorischen Museums zwischen 1938 und 1949 beschäftigen.

„Ich bin mir darüber im Klaren, dass über meine Arbeit nicht nur der Herr Minister, sondern auch die zukünftige Generation ein Urteil fällen wird.“ Diesen Satz im Zusammenhang mit der Tätigkeit, der auch als Motto der Arbeit des Kommissariats angesehen werden kann, formulierte Sándor Jeszenszky, Vorsitzender der Kommission, im Jahr 1946. Angesichts seiner herausragenden Leistung hoffen wir, dass wir nach über 70 Jahren mit der vorliegenden Arbeit auch Sándor Jeszenszky, einem der Kunstwerkretter Ungarns, ein würdiges Andenken bewahren können.

Kornél Farkas

LES CONSÉQUENCES DE LA SECONDE GUERRE MONDIALE SUR LES ŒUVRES D'ART HONGROIS. ACTIVITÉ DU COMITÉ MINISTÉRIEL DES AFFAIRES DES ŒUVRES D'ART EMPORTÉES DES COLLECTIONS PUBLIQUES ET PRIVÉES (1ÈRE PARTIE)

(Résumé)

Le but de l'étude est de présenter, à travers l'activité du commissariat Jeszenszky, la sauvegarde du patrimoine, en particulier le sort des œuvres d'art emportées durant la Seconde Guerre mondiale et les processus de restitution de Hongrie entre 1946 et 1952.

La recherche se voulait exhaustive et fut basée sur l'exploitation des documents du commissariat, en particulier sur ceux conservés aux Archives Nationales des Archives de Hongrie (cote XIX-I-12). Elle a également pris en considération les documents pertinents des organes hiérarchiquement supérieurs et les publications spécialisées relatives à ce sujet. L'auteur a tenté de minimaliser les recoupements avec les études précédentes portant sur les mouvements d'objets d'art et l'histoire du Musée des Beaux-Arts entre 1938 et 1949.

« Je sais que mon travail sera jugé non seulement par Monsieur le Ministre, mais aussi par la génération future des Hongrois » – a déclaré le président du comité Sándor Jeszenszky en 1946, et cette phrase peut être considérée comme la devise de son activité. Compte tenu de sa performance exceptionnelle, nous espérons qu'après plus de 70 ans, cet écrit peut célébrer dignement le souvenir de Jeszenszky, un des sauveurs d'œuvres d'art de Hongrie.

Корнель Фаркаш

ПОСЛЕДСТВИЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ ДЛЯ ВЕНГЕРСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО ФОНДА ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СОКРОВИЩ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
МИНИСТЕРСКОГО КОМИТЕТА ПО ДЕЛАМ ПОХИЩЕННЫХ ВЫВЕЗЕННЫХ
ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИЗ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ВСЕОБЩИХ
И ЧАСТНЫХ КОЛЛЕКЦИЙ (ЧАСТЬ 1)

(Резюме)

Целью исследования является показание деятельности так называемой Есенски-комиссии по спасению имущества после Второй мировой войны, в том числе представление судьбы похищенных и вывезенных произведений искусства и ознакомление с процессами реституции в Венгрии между 1946 и 1952 годами.

Исследование, стремясь к полноте, основано на раскрытии материала комиссии, доступного в различных местах, прежде всего в Государственном Письменном Архиве Венгерского Национального Архива (под отметкой фонда XIX-1-12), принимая во внимание записи вышестоящего надзорного органа и других связанных с ним органов, а также соответствующей специальной литературы. Автор стремился свести к минимуму совпадения с более ранними исследованиями, занимающимися с передвижениями художественных произведений и историей Музея Изобразительных Искусств между 1938 и 1949-ими годами.

«Я отдаю себе отчёт в том, что моя работа будет представлена не только Господину Министру, но и приговорному суду будущего венгерского поколения», – сформулировал в связи со своей деятельностью ключевую фразу, которую можно считать и девизом Шандор Есенски, председатель комиссии в 1946-ом году. С учётом его необыкновенной продуктивности, мы надеемся, что более 70 лет спустя настоящим исследованием нам удастся почтить достойную память Есенскому, венгерскому *Монументс Мен* (получил свое имя после американского фильма, вышедшего в 2014-ом году с названием «Охотники за сокровищами» *The Monuments Men*), одному из спасателей художественных произведений искусства в Венгрии.

Németh Ildikó–Závodi Szilvia

A SOPRONI TISZTI
LEÁNYNEVELŐ
INTÉZET TÖRTÉNETE
1850–1945